

ΚΡΗΤΙΚΗ ΜΑΝΤΙΝΑΔΑ ΚΑΙ ΚΡΗΤΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ :

Ζαχαριουδάκη Φιλιώ

Τζαγκαράκης Φάνης

Τσικνάκη Πόπη

Φανταράκη Αργυρώ

Φανουράκη Ανθούλα

ΔΙΔΑΣΚΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ :

Δασκαλάκης Μιχάλης

Γ.Ε.Λ ΜΟΙΡΩΝ ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΤΟΣ 2013

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

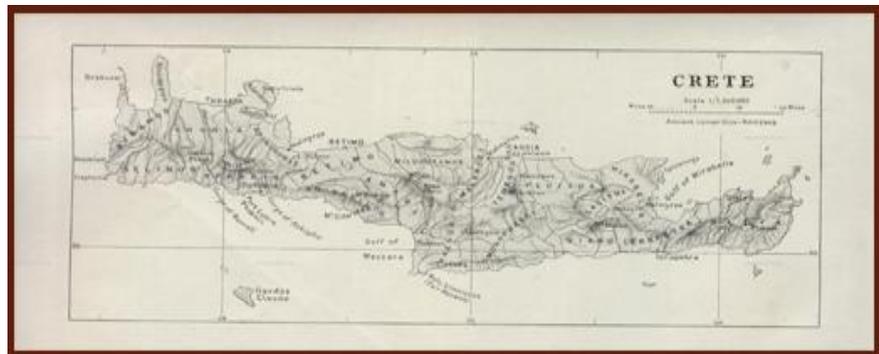
Η παρακάτω ερευνητική εργασία αναφέρεται στην κρητική παράδοση και στον κρητικό πολιτισμό. Πιο συγκεκριμένα αναλύει διάφορες κατηγορίες μαντινάδων όπως πόνος, όνειρα, έρωτας, μαύρα ρούχα. Παράλληλα ,διερευνά τους κρητικούς παραδοσιακούς χορούς (παλιούς και νέους), ασχολείται με σπουδαία ονόματα καλλιτεχνών καθώς επίσης και με τις ζωές σπουδαίων κρητικών μορφών.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ως ομάδα ,εμείς η <<ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΑΡΕΑ>> αποφασίσαμε να ασχοληθούμε με την ερευνητική εργασία της Κρητικής Μαντινάδας και του Κρητικού Πολιτισμού , διότι θεωρούμε ότι στη Κρήτη έχει αναπτυχθεί ένας σπουδαίος πολιτισμός και επίσης ενδιαφερόμαστε πολύ για τις Κρητικές Μαντινάδες. Για την ερευνητική μας λοιπόν εργασία επιλέξαμε ως θέματα:

1. Τους κρητικούς καλλιτέχνες
2. Παραδοσιακούς χορούς
3. Μεγάλες Κρητικές Μορφές: Καζαντζάκης
4. Κατηγορίες μαντινάδων:
  - Χωρισμός
  - Έρωτας
  - Πόνος
  - Όνειρο
  - Μαύρα ρούχα

Αναλυτικά :μελετήσαμε την ζωή και το έργο ορισμένων κρητικών καλλιτεχνών, ασχοληθήκαμε με τους κρητικούς παραδοσιακούς χορούς ,παλιούς και νέους , καταγράψαμε τη βιογραφία μιας μεγάλης κρητικής μορφής του Νίκου Καζαντζάκη και ασχοληθήκαμε επίσης με τη συγγραφή μαντινάδων. Στόχος μας σαν ομάδα είναι να εμβαθύνουμε στην κρητική παράδοση και στον κρητικό πολιτισμό , αλλά και επιδιώκουμε να κάνουμε τους αναγνώστες της εργασίας μας να αντιληφθούν πόσο σπουδαίος , υπέροχος και πλούσιος είναι ο κρητικός πολιτισμός.

ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΕΣ

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΑΕΡΑΚΗΣ

Ο Νικηφόρος ή Πολιός γεννήθηκε τον Φλεβάρη του 1945 στ' Ανώγεια Ρεθύμνου, όπου εξακολουθεί να ζει και σήμερα με τη γυναίκα του και τα παιδιά του. Από παιδί ασχολήθηκε με τη κρητική μουσική την οποία και υπηρετεί ως ένας άξιος συνεχιστής μιας παράδοσης που κληρονόμησε από ανθρώπους που αγαπά και σέβεται βαθύτατα.

Διατηρεί με το καλύτερο τρόπο το μουσικό άκουσμα του Μανώλη Πασπαράκη «Στραβού» προσθέτοντας στη μελωδία την μοναδική φωνή του. Κατέχοντας τριάντα χρόνια δισκογραφίας και πολύ περισσότερα επαγγελματικής μουσικής παρουσίας, με διακεκριμένη θέση στο χώρο του, έχει αφήσει ξεχωριστό στίγμα στο μουσικό στερέωμα. Βασικά χαρακτηριστικά της προσωπικότητάς του είναι η απλότητα και η σεμνότητα, το «μερακλίκι» στη μουσική και το τραγούδι, η έκφραση αυθεντικών συναισθημάτων, ο σεβασμός προς το συνάνθρωπο.

Ο Νικηφόρος εμπυχώνει τους ακροατές του και τους ανυψώνει σε επίπεδα θεϊκά. Αντί οποιασδήποτε ευνόητης καλλιτεχνικής σκοπιμότητας, προτάσσει σχεδόν πεισματικά την ειλικρίνεια και την απλότητα του ανόθευτου. Κρατώντας μέσα του ευλαβικά μνήμες παλιότερων καιρών, τις μεταπλάσσει επιδέξια, στραγγίζει το χυμό των αισθημάτων, και αποδίδει το μουσικό τους απόσταγμα, μέσα στο λιτό, πέτρινο ανωγειανό ποτήρι, σπονδή στους μερακλήδες του κόσμου.

ΚΩΣΤΑΣ ΜΟΥΝΤΑΚΗΣ

Θεωρείται μαζί με το Νίκο Ξυλούρη και το Θανάση Σκορδαλό, ως ένας από τους πιο αντιπροσωπευτικούς λυράρηδες της Κρήτης. Γεννήθηκε στις 10 Φεβρουαρίου 1926 στο χωριό Αλφά της επαρχίας Μυλοποτάμου που υπάγεται σήμερα στο δήμο Γεροποτάμου. Έμεινε ορφανός από πατέρα μόλις τρεις μήνες μετά τη γέννησή του. Τελείωσε το δημοτικό σχολείο το 1938, συνέχισε στο ημιγυμνάσιο του Πανόρμου, αλλά λόγω οικονομικών δυσκολιών της πολύτεκνης οικογένειάς του αναγκάζεται να διακόψει τις σπουδές του.

Η αγάπη του για τη λύρα φάνηκε από πολύ νωρίς. Την πρώτη του λύρα την απέκτησε το 1943, αφού έδωσε ένα αρνί και πέντε οκάδες τυρί. Για να βγάλει τα προς το ζειν δούλεψε μαζί με έναν πλανόδιο μικροπωλητή, από αυτή την εμπειρία του ο Μουντάκης αργότερα έγραψε ένα από τα σημαντικότερα τραγούδια του τον Πραματευτή. Εκείνη την εποχή το Ρέθυμνο ήταν το επίκεντρο της κρητικής μουσικής, όπου μεσουρανούσαν ο Ανδρέας Ροδινός, ο Μπαξεβάνης, ο Στέλιος Φουσταλιέρης, ο Αντώνης Καρεκλάς, ο Βασίλης Καλαϊτζάκης και πολλοί άλλοι λυράρηδες εκείνης της εποχής.

Ο Κώστας Μουντάκης κατετάγη στη χωροφυλακή το 1948. Υπηρέτησε στα Χανιά, στα Σφακιά και στην Αθήνα. Την περίοδο από το 1950 μέχρι το 1952, είχε αποσπαστεί στο ιδιαίτερο γραφείο του Σοφοκλή Βενιζέλου. Αργότερα παραιτείται και αναγκάζεται να εργαστεί στο Εργοστάσιο Λιπασμάτων στη Δραπετσώνα για 16 ολόκληρα χρόνια.

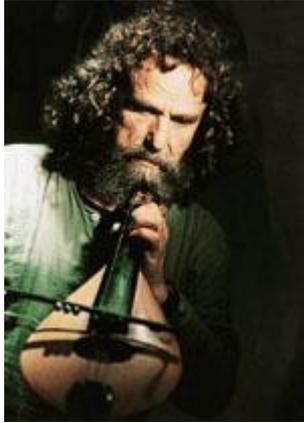
Παράλληλα προσπαθεί να προωθήσει την κρητική μουσική μέσω της ραδιοφωνίας που είχε τη μεγάλη δύναμη στην προβολή της παραδοσιακής μουσικής κάτω από την άγρυπνη επίβλεψη του Σίμωνα Καρά. Περνάει από την <<αυστηρή>> κριτική επιτροπή του Ε.Ι.Ρ. (Εθνικό

Ίδρυμα Ραδιοφωνίας) και μαζί με τον Βυζιργιάννη στο λαούτο αρχίζουν εκπομπές στο πρόγραμμα του Σίμωνα Καρά, προβάλλοντας την κρητική μουσική στο πανελλήνιο.

Σε συνεργασία με τον Στέλιο Κουτσουρέλη, πραγματοποιούν το 1955 την πρώτη ηχογράφιση δίσκου 78 στροφών με τα τραγούδια <<ο Ζητιάνος>> και η <<Ρεθυμνιωτοπούλα>>. Μέσα στα επόμενα χρόνια ακολουθεί μια τεράστια πορεία δισκογραφικών εκδόσεων, με αποτέλεσμα να καθιερωθεί ως ο περισσότερο ηχογραφημένος λυράρης Κρητικής μουσικής. Δίσκοι και τραγούδια όπως: <<Ένα ματσάκι γιασεμιά>>, <<Αργαλιός>>, <<Μυλωνάδες και μαζώχτρες>>, <<Κρητικός γάμος>>, <<Η Μάχη της Κρήτης- Κρητικά νακλιά>>, <<Αναφορά στον Καζαντζάκη>>, είναι μόνο μερικά δείγματα της δουλειάς του. Η καταξίωση και η φήμη του Μουντάκη εξαπλώθηκε σε όλη την Κρήτη και στους ξενιτεμένους Κρητικούς και Έλληνες της διασποράς τους οποίους είχε επισκεφτεί πολλές φορές. Για πρώτη φορά πήγε στην Αμερική το 1960 και το 1971 στον Καναδά, την Αυστραλία την Νότιο Αφρική και άλλες χώρες με ελληνική ομογένεια.

Από το 1975 τη χρονιά που η υγεία του περνάει μια κρίση, αναγκάζεται να διακόψει την επαγγελματική του δραστηριότητα και παίζει μόνο σε επιλεγμένα γλέντια και εκδηλώσεις. Μέσα σε αυτό το διάστημα θεωρεί ως επιτακτική ανάγκη την παιδεία, δηλαδή τη μάθηση και τη διδασκαλία της κρητικής λύρας στα κρητικόπουλα με την ίδρυση σχολών στις μεγαλύτερες πόλεις της Κρήτης. Επίσης συμπαραστέκεται στο Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών και γίνεται πολύτιμος συνεργάτης στα ερευνητικά προγράμματα εθνομουσικολογίας του Ινστιτούτου. Η πρώτη σχολή λύρας ιδρύεται στο Ηράκλειο στο Ωδείο <<Απόλλων>>, το 1979, μετά στο Ρέθυμνο (1980), τα Χανιά (1981), στον Άγιο Νικόλαο Λασιθίου (1983) και τέλος ιδρύει το <<Ελληνικό Ωδείο>> στην Αθήνα το 1985. Ο Κώστας Μουντάκης παλιότερα είχε αρχίσει μαθήματα και στην <<Παγκρήτιο Ένωση>>. Ο Κώστας Μουντάκης ήταν ένας αληθινός βάρδος, ένας γνήσιος εκφραστής της λεβεντιάς, της ομορφιάς, της λευτεριάς, και της δημοκρατικότητας του Κρητικού και της κρητικής ψυχής. Ο Κώστας Μουντάκης πέθανε στις 31 Ιανουαρίου 1991 βυθίζοντας στο πένθος ολόκληρη την Κρήτη.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΞΥΛΟΥΡΗΣ (ΨΑΡΑΝΤΩΝΗΣ)

Ο Αντώνης Ξυλούρης ή Ψαραντώνης γεννήθηκε το 1942 στα Ανώγεια Μυλοποτάμου Ρεθύμνου Κρήτης και είναι αδελφός του Νίκου Ξυλούρη και του Γιάννη Ξυλούρη. Ο ίδιος είναι μια ξεχωριστή μορφή της κρητικής μουσικής, διαθέτει μία φωνή με ιδιαίτερη χροιά, και προσωπικό ύφος στο παίξιμο της λύρας και των άλλων παραδοσιακών οργάνων. Η βαθιά γνώση και η ανησυχία που τον διακρίνει για την παράδοση, τον χαρακτηρίζει ως πανάρχαιο και ταυτόχρονα νέο. Έμαθε μουσική δίπλα στο μεγαλύτερο αδελφό του τον Νίκο από πολύ μικρός. Τη λύρα την έμαθε μόνος του και για πρώτη φορά έπαιξε σε γάμο σε ηλικία 13 ετών και πολύ γρήγορα απέκτησε φήμη παίζοντας σε γιορτές και πανηγύρια σε διάφορα μέρη και χωριά της Κρήτης. Το 1964 ηχογράφησε τον πρώτο του δίσκο 45 στροφών. Μέχρι σήμερα έχει εκπροσωπήσει πολλές φορές την Ελλάδα σε φεστιβάλ του εξωτερικού. Πρώτη φορά πήρε μέρος σε φεστιβάλ το 1982 στην Κολωνία της Δυτικής Γερμανίας σε διοργάνωση του τηλεοπτικού καναλιού WDR. Το 1984 έπαιξε στο Βερολίνο, στις εκδηλώσεις για τα 750 χρόνια από την ίδρυση της πόλης και σε πολλά ακόμα φεστιβάλ και συναυλίες. Τον Ιούνιο του 1999 πάλι ως εκπρόσωπος της Ελλάδας, στο φεστιβάλ Η Συνάντηση των Πέντε Ηπείρων στο Martigny της Ελβετίας κερδίζοντας διθυραμβικές κριτικές.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΚΛΑΔΟΣ

Γεννήθηκε το 1925 στα Πλατάνια Αμαρίου. Φοίτησε στο Δημοτικό Σχολείο Πλατανίων, αλλά λόγω έλλειψης δασκάλου παρακολούθησε μαθήματα και σε άλλα δημοτικά της γύρω περιοχής μεταξύ αυτών και

αυτό του Μοναστηρακίου. Καταγόμενος όμως από φτωχή οικογένεια αναγκάστηκε από μικρός να αφήσει τα γράμματα και να ακολουθήσει την τέχνη του τσαγκάρη.

Η πρώτη επαφή με μουσική ήταν στην εκκλησία όπου έψαλε από μικρό παιδί. Το 1941, όταν οι Γερμανοί κατέλαβαν την Κρήτη, η οικογένεια του ανέβηκε στον Ψηλορείτη. Εκεί ο θείος του Μανώλης Λίτινας, ο οποίος ασχολείται με διάφορα ξυλόγλυπτα, του φτιάχνει μία λύρα από ασφένταμο. Έτσι μπήκε στον κόσμο της Κρητικής μουσικής.

Στα πρώτα του βήματα σημαντικό ρόλο έπαιζαν οι λυράρηδες της περιοχής ιδιαιτέρως ο Κουρούπης από το Μέρωνα και ο Καπαρός ο Λευτέρης από το Άνω Μέρος. Παράλληλα στο χώρο της Κρητικής μουσικής έκανε τα πρώτα του βήματα και ένας άλλος μεγάλος Αμαριώτης καλλιτέχνης ο Ροδάμανθος Ανδρουλάκης. Συχνά βρισκόντουσαν στον Οψυγιά όπου μαζί τελειοποιούσαν το παίξιμο τους γι' αυτό και παρατηρεί κανείς κοινά στοιχεία.

Παρά την αντίδραση των γονιών του να γίνει επαγγελματίας λυράρης, το νερό έχει ήδη μπει στο αυλάκι και τρέχει. Τίποτα δεν μπορούσε να τον σταματήσει από τη λύρα του. Το 1945 έως 1947 παίζει στο Ρέθυμνο κάθε βράδυ στο ζαχαροπλαστείο του Κλαψινού, όπου προωθείται από το πασίγνωστο λαγουτιέρη Μπαξεβάνη και πλέον γίνεται γνωστός σε όλο το νομό.

Το 1947 κατατάσσεται στο στρατό, όπου υπηρετεί για 29 μήνες. Επιστρέφοντας συνεχίζει και συνεργάζεται πάντα με κορυφαίους λαγουτιέρηδες Μαρκογιαννάκη, Κοτσιφό, Παχουντάκη, Φουσταλιέρη. Ταυτόχρονα γνωρίζεται με τους κορυφαίους λυράρηδες Λαγό, Καρεκλά,

Σκορδαλό, Καλογρίδη. Η φήμη του γρήγορα ξεπερνά τα όρια του νομού. Το Φεβρουάριο του 1951 βρίσκεται στη Μεσσαρά, όπου γίνεται δεκτός με ενθουσιασμό και αγάπη στις διάφορες εκδηλώσεις της περιοχής. Συχνά έπαιζε στο καφενείο του Μιχάλη Τζωρτζάκη στη πλατεία των Μοιρών, όπου γνωρίστηκε με την κόρη του την Κλειώ. Παντρεύονται το 1953 και αποκτούν 2 γιούς και 2 κόρες. Από τη χρονική περίοδο αυτή γίνεται μόνιμος κάτοικος Μοιρών, όπου ο κόσμος τον αγκαλιάζει ως γνήσιο Μεσσαρίτη και ο ίδιος ανταποκρίνεται.

Το 1957 δημιούργησε το πρώτο του έργο σίχοι, μουσική, εκτέλεση δική του "Όταν κοιμάται ο δυστυχής". Από το 1961 διακόπτει την καλλιτεχνική του ενασχόληση για λόγους υγείας. Ύστερα από επίμονη παρότρυνση φίλων ξαναρχίζει να παίζει και ταυτόχρονα επιστρέφει στις ζωντανές εμφανίσεις και τη δισκογραφία.

ΝΙΚΟΣ ΞΥΛΟΥΡΗΣ (ΨΑΡΟΝΙΚΟΣ)

Ο Νίκος Ξυλούρης γεννήθηκε στις 7 Ιουλίου 1936, στα Ανώγεια Μυλοποτάμου. Στα πέντε του χρόνια, όταν οι Γερμανοί έκαψαν τα Ανώγεια, ξεριζώνεται από τον τόπο του μαζί με τους υπόλοιπους κατοίκους και μεταφέρονται στον κάτω Μυλοπόταμο όπου θα παραμείνουν μέχρι και την απελευθέρωση της Κρήτης.

Σε νεαρή ακόμα ηλικία με τη βοήθεια του δασκάλου του, ο οποίος ήταν ο πρώτος άνθρωπος που πίστεψε στο ταλέντο του, καταφέρνει να πείσει τον πατέρα του να του αγοράσει την πρώτη του λύρα. Πολύ γρήγορα αρχίζει να παίζει σε γάμους και πανηγύρια. Σύντομα η φήμη του ξεφεύγει από τα στενά όρια του χωριού και στα 17 του αποφασίζει να μετακομίσει στο Ηράκλειο. Πιάνει δουλειά στο νυχτερινό κέντρο "Κάστρο". Τα πράγματα όμως δεν είναι όπως τα περίμενε γιατί βρίσκεται αντιμέτωπος με τη "μόδα" της Ευρωπαϊκής μουσικής, τα τανγκά και τα βάλσα όπως ο ίδιος συνήθιζε να λέει.

Στις 21 Μαΐου του 1958 παντρεύεται την Ουρανία Μελαμπιανάκη, την οποία λίγες ώρες πριν έκλεψε. Σιγά σιγά οι Κρητικοί τον στηρίζουν και αρχίζουν να οργανώνουν γλέντια για να τον ακούνε να παίζει, έτσι αρχίζει να γίνεται γνωστός και το Νοέμβριο του 1958 ηχογραφεί τον πρώτο του δίσκο με τίτλο "Μια μαυροφόρα που περνά". Το 1960 γεννιέται ο γιός του Γιώργος και έξι χρόνια αργότερα η κόρη του Ρηνιώ. Την ίδια χρονιά κερδίζει το πρώτο βραβείο σε ένα φεστιβάλ μουσικής στο Σαν Ρέμο παίζοντας με τη λύρα του ένα συρτάκι. Την επόμενη χρονιά ανοίγει στο Ηράκλειο το μουσικό κέντρο "Ερωτόκριτος". Ο Ψαρονίκος πλέον έχει ανοίξει τα φτερά του και δεν τον σταματάει τίποτα.

Το 1969 εμφανίζεται σε Αθηναϊκό μουσικό κέντρο. Γνωρίζει τον ποιητή και σκηνοθέτη Ερρίκο Θαλασσινό ο οποίος αποφασίζει να τον συστήσει στο Γιάννη Μαρκόπουλο και έτσι ξεκινά μια λαμπρή συνεργασία με το δίσκο "Χρονικό" και τα "Ριζίτικα". Παράλληλα γνωρίζεται με τον διευθυντή της δισκογραφικής εταιρίας COLUMBIA και γίνονται κουμπάροι.

Το 1971 ξεκινά κοινές εμφανίσεις με το Μαρκόπουλο στη μπουάτ "Λήδρα" και η φωνή του γίνεται σύμβολο της αντίστασης. Το καλοκαίρι του 1973 τραγουδάει στο θεατρικό έργο "Το μεγάλο μας τσίρκο" με πρωταγωνιστές τον Κώστα Καζάκο και τη Τζένη Καρέζη στο θέατρο "Αθήναιον".

Ο Νίκος Ξυλούρης στην ακμή της καριέρας του αντιλαμβάνεται ότι έχει καρκίνο. Μετά από μεγάλο αγώνα, πολλαπλές εγχειρήσεις και αρκετή ταλαιπωρία χάνει τη μάχη με την επάρατη νόσο στις 8 Φεβρουαρίου 1980.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΣΚΟΥΛΑΣ

Ο Βασίλης Σκουλάς γεννήθηκε στα Ανώγεια Μυλοποτάμου Ρεθύμνου Κρήτης το 1946. Η οικογένεια του έχει μεγάλη παράδοση στη μουσική και γενικότερα στις τέχνες. Ο παππούς του, ο Μιχάλης Σκουλάς, ήταν σπουδαίος λυράρης της εποχής του και ο πατέρας του Αλκιβιάδης Σκουλάς ή Γρυλιός γνωστός λαϊκός ζωγράφος των Ανωγείων.

Άρχισε να μαθαίνει λύρα σε ηλικία 7 ετών και στα 16 του χρόνια, κατάφερε να καθιερωθεί, ανάμεσα στους πρώτους λυράρηδες και τραγουδιστές της Κρήτης. Έχει παίξει και τραγουδήσει σε μια μεγάλη σειρά, από επιτυχημένες καλλιτεχνικές, κοινωνικές και πολιτιστικές εμφανίσεις, στην Αμερική, στον Καναδά, στην Αυστραλία και στην Γερμανία, όπου υπάρχουν Έλληνες και ιδίως Κρητικοί.

Τον πρώτο του δίσκο ηχογράφησε το 1965, ο οποίος περιείχε κοντυλιές με τον Θανάση Σταυρακάκη και τον Νίκο Ξυλούρη, ακολούθησε ο πρώτος προσωπικός δίσκος 33 στροφών το 1969.

Ο Βασίλης Σκουλάς όμως έκανε τη σημαντικότερη δισκογραφική του δουλειά και άρχισε να συνεργάζεται με έντεχνους Έλληνες συνθέτες από το 1980, με το δίσκο "Σεργιάνισμα στην Κρήτη". Ακολούθησαν η "Κρητική ανθολογία", "Τα τραγούδια του σίδερου και του νερού" σε μουσική του Γιάννη Μαρκόπουλου, και πολλοί άλλοι.

Την περίοδο 1981-85 είχε πραγματοποιήσει μια σειρά, από εμφανίσεις στην Αθήνα στο θέατρο Παρκ, στο έργο "Καφενείον η Ελλάς" και στο θίασο του Γιάννη Βόγλη, στη θεατρική παράσταση του έργου του Νίκου Καζαντζάκη "Καπετάν Μιχάλης", στην Ελλάδα και στο εξωτερικό.

Η πορεία του Βασίλη Σκουλά θα αλλάξει όταν το 1995 συμμετείχε σε δύο τραγούδια στο μουσικό έργο "Αιολία" του Μιχάλη Νικολούδη, ερμηνείες οι οποίες τον έκαναν να στραφεί και στο έντεχνο Ελληνικό τραγούδι.

Το 2002 κυκλοφόρησε διπλός δίσκος με μερικές από τις πιο γνωστές επιτυχίες του και διασκευές σε διάφορα κλασσικά Κρητικά τραγούδια και χορούς. Ο Βασίλης Σκουλάς διατηρεί μέχρι σήμερα, το ίδιο πάθος και μεράκι, να δημιουργεί και να διατηρεί το δικό του στέκι εμφανίσεων, την πασίγνωστη ταβέρνα "Ντελίνα", στο χωριό του, τα Ανώγεια.

ΟΙ ΧΟΡΟΙ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Σύμφωνα με τα κείμενα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, ο χορός πρωτο-εμφανίστηκε στην Κρήτη, όπου αναπτύχθηκε ως τέχνη κάτω από θεία έμπνευση και καθοδήγηση, και από εκεί διαδόθηκε στον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο.

Οι αρχαίοι συγγραφείς αναφέρονται στη γέννηση του χορού, αποδίδοντας την πατρότητά του στη Μητέρα των Θεών (Ρέα ή Κυβέλη), η οποία τον δίδαξε στους Κρήτες και συγκεκριμένα στους Κουρήτες, κάποια φυλή ή υποδιαίρεση του κρητικού λαού, αρχαιότατη αν κρίνουμε από την παράδοση που τους ονομάζει «γιους της Γης», ή μια ιερατική οικογένεια θεραπευτών - καθαρτών, που εκτελούσαν χαρακτηριστικούς χορούς, προκειμένου να επιτύχουν τον εξαγνισμό. Γι αυτό και θεωρείται ότι οι περισσότεροι χοροί της κλασικής αρχαιότητας ανάγονται στην Κρήτη.

Ο πιο φημισμένος κρητικός χορός ήταν ο πυρρίχιος και με τη γενική ονομασία «πυρρίχη» χαρακτηρίζονταν όλοι οι πολεμικοί χοροί της αρχαιότητας. Οι πηγές μας πληροφορούν ότι με τα χρόνια ο χορός εξαπλώθηκε σε όλη την Ελλάδα και η κάθε πόλη που άρχιζε να τον χορεύει, δίνοντάς του και διαφορετικό όνομα, φιλοδοξούσε την πατρότητά του. Από το 300 μ.Χ. τον πυρρίχιο αρχίζουν να χορεύουν και οι γυναίκες και από τότε κάποιες παραλλαγές του παίρνουν χαρακτήρα χορού ερωτικού.

Οι περισσότεροι μελετητές σήμερα είναι πεπεισμένοι ότι αρκετούς χορευτικούς τύπους οι αρχαίοι Έλληνες τους διδάχτηκαν από την Κρήτη.

Για πολλούς από τους παραδοσιακούς χορούς της Κρήτης, μπορούμε να πούμε πως αποτελούν απόηχους των χορών των Κουρητών ή των χορών της πυρρίχης, ως παραλλαγές ή άλλες ονομασίες τους, μετασχηματισμένες στο πέρασμα των αιώνων.

Ιδιαίτερα ονομαστοί στην Κρήτη, από τη μινωική εποχή, ήταν επίσης οι τελετουργικοί κυκλικοί χοροί, κλειστοί και ανοιχτοί, ως απαραίτητα στοιχεία των θρησκευτικών τελετουργιών. Οι αρχαίοι Έλληνες πίστευαν ότι οι Κρήτες είχαν εφεύρει αυτού του είδους τις τελετουργίες με τους συρτούς χορούς, που χορεύονταν κατά τη διάρκεια θυσίας γύρω από το βωμό.

Το ότι η πλουσιότερη μουσικοχορευτική κληρονομιά της Κρήτης, η οποία διαμορφώθηκε και επιβίωσε μέχρι τους νεότερους χρόνους, αναπτύχθηκε ως συνέχεια της αρχαιότερης τοπικής και συμπληρώθηκε επηρεασμένη από τις μακρόχρονες ιστορικές περιπέτειες του νησιού, φαίνεται, επίσης, από το γεγονός ότι μέχρι τα μέσα περίπου του 20ού αιώνα ο μουσικός βρισκόταν στο κέντρο του χορευτικού κύκλου, που όπως επιβεβαιώνεται από τα αρχαιολογικά ευρήματα συνέβαινε στην Κρήτη της αρχαιότητας.

Στη ζωντανή χορευτική κληρονομιά της Κρήτης περιλαμβάνονται είκοσι πέντε, περίπου, παραδοσιακοί χοροί. Μέχρι πριν μερικά, μόλις, χρόνια οι περισσότεροι από αυτούς ήταν περιορισμένης διάδοσης. Γνωστοί σε όλη την Κρήτη ήταν μόνο: η σούστα, ο σιγανός, ο μαλεβιζιώτης, ο χανιώτικος (συρτός) και το πεντοζάλι. Να σημειωθεί, πάντως, ότι και οι χοροί αυτοί (πλην του σιγανού) μέχρι το Μεσοπόλεμο δεν ήταν παγκρήτιας εμβέλειας. Πιο συγκεκριμένα, η σούστα ήταν ευρέως γνωστή στο νομό Ρεθύμνου, ο μαλεβιζιώτης στο νομό Ηρακλείου και ο χανιώτικος και το πεντοζάλι στο νομό Χανίων. Μόνο ο σιγανός ήταν γνωστός, σε παραλλαγές, στους νομούς Ρεθύμνου, Ηρακλείου και Λασιθίου.

Οι υπόλοιποι, λιγότερο γνωστοί, χοροί είναι: η γιτσικιά σούστα, η γλυκομηλίτσα και το ρόδο, που χορεύονται στην επαρχία Κισσάμου, ο φτερωτός συρτός (παραλλαγή του χανιώτικου με διαφοροποιημένη τη χορογραφία του), που ήταν γνωστός σε μερικά χωριά των νομών Χανίων και Ρεθύμνου, ο κουτσαμπαδιανός και ο τριζάλης, που χορεύονται στην επαρχία Αμαρίου, ο πηδηχτός, που συναντάμε στην επαρχία Μυλοποτάμου, ο απανωμερίτης και το μικρό μικράκι, χοροί γνωστοί σε ορισμένες περιοχές των νομών Ρεθύμνου και Ηρακλείου, ο μπρ(α)ϊμιανός - πρινιώτης, ο αγκαλιαστός, ο ξενομπασάρης και ο ζερβόδεξος, που χορεύονται στις επαρχίες Ιεράπετρας και Μιραμπέλλου, ο πηδηχτός, που συναντάμε στο νομό Λασιθίου (με τις παραλλαγές του, στειακός στη Σητεία και ιεραπετριτικός στην Ιεράπετρα), ο λαζότης και τα ντουρνεράκια, που είναι γνωστοί σε διάφορες περιοχές του νησιού.

ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΗ:

Στην Κρήτη υπάρχουν αρκετοί χοροί, από διαφορετικά μέρη του νησιού, που μοιράζονται την ονομασία σιγανός, καθώς και πολλοί άλλοι, επίσης από διαφορετικά μέρη, που μοιράζονται την ονομασία πηδηχτός. Με λίγα λόγια, έχουμε πολλούς διαφορετικούς πηδηχτούς και πολλούς διαφορετικούς σιγανούς στην Κρήτη.

Να πούμε, λοιπόν, ότι έχουμε:

σιγανό στο νομό Ρεθύμνου, σιγανό στο νομό Ηρακλείου, σιγανό στο νομό Λασιθίου, τις τελευταίες δεκαετίες σιγανό (πεντοζάλι) και στο νομό Χανίων (!!), πηδηχτό στην επαρχία Μυλοποτάμου (Ρεθύμνου), πηδηχτό στην επαρχία Μαλεβιζίου (Ηρακλείου), πηδηχτό στην επαρχία Καινουργίου (Ηρακλείου), πηδηχτό στην επαρχία Μονοφατίου (Ηρακλείου), πηδηχτό στην επαρχία Σητείας (Λασιθίου), πηδηχτό στην επαρχία Ιεράπετρας (Λασιθίου), ενώ δεν πρέπει να παραλείψουμε να πούμε ότι το πεντοζάλι λεγόταν παλαιότερα και πηδηχτός.

Κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, οι μελετητές των κρητικών παραδοσιακών χορών, όπως και κάποιοι συγγραφείς, προσέδωσαν στην

ονομασία του κάθ' ενός από τους χορούς αυτούς, επιπροσθέτως, έναν επιθετικό προσδιορισμό με ρίζα την ονομασία της επαρχίας στην οποία αυτός διαμορφώθηκε ή ακόμα και του χωριού στο οποίο τον συνάντησαν ή τον κατέγραψαν, ενώ τα τελευταία χρόνια ακόμα και με βάση την καταγωγή αυτού ή αυτών που τον απέδιδαν.

Έτσι προέκυψαν οι ονομασίες: ρεθεμνιώτικος σιγανός, ηρακλειώτικος σιγανός, λασιθιώτικος σιγανός, χανιώτικο σιγανό (πεντοζάλι), μυλοποταμίτικος πηδηχτός, ανωγειανός πηδηχτός, μαλεβιζώτης, καστρινός πηδηχτός, εθιανός πηδηχτός, πηδηχτός μονοφασίου, λασιθιώτικος πηδηχτός, ιεραπετρίτικος πηδηχτός, στειακός πηδηχτός κ.λπ.

Το ίδιο, τροποντινά, πρέπει να πούμε ότι ισχύει και για την ονομασία του χανιώτη ή χανιώτικου (συρτού), καθώς τα παλαιότερα χρόνια (αλλά ακόμα και σήμερα οι παλαιότεροι) στο νομό Χανίων οι χορευτές ζητούσαν από τους οργανοπαίχτες να τους παίξουν είτε τον «Πρώτο», είτε το «Σελινιώτικο», είτε τον «Ενάντιο», είτε τον «Πρώτο Λουσακιανό», είτε την «Ηλέκτρα», είτε το «Νέο Σελινιώτικο», είτε τον «Κολυμπαριανό» κ.ά., δηλαδή έλεγαν τον τίτλο της μελωδίας (δημιουργία ενός λαϊκού μουσικού) πάνω στην οποία ήθελαν να χορέψουν και βέβαια κάθε φορά χόρευαν τα ίδια βήματα, κάτι που, όπως είπαμε, διατηρείται ακόμη και σήμερα στα Χανιά.

Από τα παραπάνω επιβεβαιώνεται, εμμέσως πλην σαφώς, ότι οι λεγόμενοι παγκρήτιοι χοροί τα παλαιότερα χρόνια ήταν τοπικής μόνο διάδοσης.

Ας πούμε, όμως, δυο λόγια για κάθε έναν από τους κρητικούς χορούς.

Γιτσικιά σούστα

Είναι χορός της επαρχίας Κισσάμου του νομού Χανίων. Ανήκει στην κατηγορία των πηδηχτών χορών. Στις μέρες μας χορεύεται μόνον από άνδρες, παλαιότερα όμως ήταν μικτός χορός. Το μουσικό μέτρο του χορού είναι 2/4, τα βήματά του 6 και η λαβή από τις παλάμες στο ύψος των ώμων (με λυγισμένους τους αγκώνες).

Τα τελευταία χρόνια ο χορός λέγεται και Ρουματιανή σούστα. Την ονομασία αυτή έδωσε στο χορό ο πρωτομάστορας της κρητικής μουσικής Κωνσταντίνος Παπαδάκης, ο περίφημος λαϊκός βιολάτορας Ναύτης (1920-2003) από το Καστέλι Κισσάμου, επειδή τις τελευταίες δεκαετίες χορευόταν μόνο από άτομα που κατάγονταν από το χωριό Παλαιά Ρούματα της επαρχίας Κισσάμου.

Χανιώτικος ή χανιώτης

Ο Παγκρήτιος Όμιλος Βρακοφόρων (Δ.Ε.Θ. 1967.)

Η παλαιότερη μορφή του χορού εντοπίζεται στην επαρχία Κισσάμου Χανίων. Ανήκει στην κατηγορία των συρτών χορών. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι τις τελευταίες δεκαετίες ακούγεται περισσότερο ως χανιώτικος συρτός. Χορεύεται από άνδρες και γυναίκες σε κύκλο. Το μουσικό μέτρο του είναι 5/8, τα βήματα του 11 και η λαβή από τις παλάμες στο ύψος των ώμων. Χορεύεται σε κύκλο.

Σύμφωνα με την προφορική παράδοση, την οποία κατέγραψε ο Ναύτης στο βιβλίο του Κρητική λύρα, ένας μύθος (Χανιά, 1989), ο χορός διαμορφώθηκε στα μέσα του 18ου αιώνα στην επαρχία Κισσάμου Χανίων, πιθανόν μετασχηματίζοντας τα βήματα κάποιου παλαιότερου συρτού χορού. Κατά τη λαϊκή πίστη, η παλαιότερη μελωδία του χανιώτικου, «ο πρώτος», δημιουργήθηκε με βάση δύο μελωδίες που είχαν συνθέσει οι Κρήτες εθελοντές μαχητές της Κωνσταντινούπολης στα 1453, οι οποίοι, ως γνωστόν, ήταν και οι τελευταίοι υπερασπιστές της. Οι μελωδίες αυτές, που όσοι από τους αγωνιστές σώθηκαν επιστρέφοντας τις έφεραν στην Κρήτη, διατηρήθηκαν για δύο αιώνες ως τραγούδια.

Σύμφωνα, πάντα, με τη λαϊκή μαρτυρία, η πρώτη οργανική εκτέλεση της μουσικής του χορού αποδίδεται στον Κισσαμίτη βιολάτορα Στέφανο Τριανταφυλλάκη ή Κιώρο (18ο αιώνα) και η πρώτη βηματική απόδοση

του από Κισσαμίτες στον οικισμό Πατεριανά του χωριού Λουσακίες. Ο χανιώτικος έγινε ευρέως γνωστός στην υπόλοιπη Κρήτη την περίοδο του Μεσοπολέμου, αποκτώντας στη συνέχεια παραλλαγές στο ύφος και την έκφραση της μουσικής, του βηματισμού και της φόρμας του.

Είναι χορός μοναδικός και παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, λόγω του ξεχωριστού χορευτικού τρόπου απόδοσης της παλαιότερης μορφής του, που διατηρείται στην επαρχία Κισσάμου, καθώς στον κύκλο του χορού χορεύουν πάντα οι εκάστοτε δύο πρώτοι, ενώ οι υπόλοιποι περπατάνε, αλλά και του πολύ μεγάλου αριθμού συνοδευτικών μελωδιών (μουσικών σκοπών), που οι περισσότερες είναι δημιουργίες σπουδαίων μουσικών του 19ου και του 20ού αιώνα.

Πεντοζάλι

Ανήκει στην κατηγορία των πηδηχτών χορών. Στις μέρες μας αποδίδεται από άνδρες και γυναίκες, παλαιότερα όμως χορευόταν μόνον από άνδρες. Το μουσικό μέτρο του είναι 2/4, τα βήματά του 1ο και η λαβή από τους ώμους με τα χέρια τεντωμένα. Χορεύεται σε κύκλο.

Σύμφωνα με την προφορική παράδοση, την οποία επίσης κατέγραψε ο Ναύτης στο βιβλίο του, αλλά και τα πολλά ιστορικά στοιχεία που συμφωνούν με αυτήν, ο χορός έλαβε τη σημερινή μουσικοχορευτική μορφή και ονομασία του στην επαρχία Κισσάμου, την περίοδο της Επανάστασης του Δασκαλογιάννη στα 1770-71 (ίσως βέβαια μετασχηματίζοντας έναν παλαιότερο πυρρίχιο ή υπορχηματικό χορό) και αποκτώντας συμβολισμούς στην ονομασία, το βηματισμό και τη μουσική του.

Ονομάστηκε πεντοζάλι, και όχι πεντοζάλης, γιατί συμβολίζει το πέμπτο ζάλο (δηλαδή βήμα), όπως ειπώθηκε η θεωρούμενη πέμπτη κατά σειρά ελπίδα των Κρητικών για απελευθέρωση της Κρήτης από τους Τούρκους και όχι γιατί έχει πέντε βήματα, όπως αβασάνιστα έχουν πει αρκετοί. Έχει δέκα βήματα, σε ανάμνηση της 10ης Οκτωβρίου του 1769, οπότε λήφθηκε η απόφαση των Σφακιανών για την πραγματοποίηση της επανάστασης, και η μουσική του αποτελείται από δώδεκα πάρτες,

δηλαδή δώδεκα μουσικές φράσεις (γυρίσματα ή σκοπούς τις λένε στην Κίσαμο), προς τιμήν των δώδεκα πρωτεργατών της εξέγερσης.

Αξιοσημείωτο είναι ότι μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960 οι κάτοικοι των επαρχιών Κισσάμου και Σελίνου όταν χόρευαν το πεντοζάλι, στο άκουσμα κάθε σκοπού της μουσικής του χορού, φώναζαν το όνομα του καπετάνιου που αντιστοιχούσε ο μουσικός σκοπός, τιμώντας έτσι τη μνήμη του Δασκαλογιάννη των βασικών συνεργατών του και της εξέγερσής των.

Να τονισθεί ότι τα ονόματα των πρωτεργατών της επανάστασης του Δασκαλογιάννη διατηρήθηκαν στη λαϊκή μνήμη μέσω του πεντοζαλιού, δηλαδή μέσα από το συνδυασμό δύο αλληλένδετων μορφών παράδοσης, της ιστορικής προφορικής και της χορευτικής. Αυτό, όμως, που είναι εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της πολυετούς έρευνας που πραγματοποίησα για τους κρητικούς χορούς εντόπισα σε ένα ιστορικό κείμενο του 1877 τα ονόματα των πρωταγωνιστών της επανάστασης του Δασκαλογιάννη, τα οποία ταυτίζονται απόλυτα (απλώς αναφέρονται με διαφορετική σειρά) με αυτά που διατηρήθηκαν στο «ιστορικό» διαμόρφωσης και την τελετουργία του χορού. Τα στοιχεία αυτά, όπως και πολλά άλλα, πρωτοδημοσιεύτηκαν στο βιβλίο μου Οι χοροί της Κρήτης, μύθος, ιστορία, παράδοση.

Από τα μέσα του 20ου αιώνα, ο χορός, γνωστός πλέον σε όλη την Κρήτη, άρχισε πολλάκις να μετασχηματίζεται. Έτσι διαμορφώθηκαν τα λεγόμενα σιγανά πεντοζάλια, που στην πραγματικότητα είναι οι διάφορες μορφές του σιγανού χορού, και τα οποία χορεύονται ως εισαγωγή, ως το πρώτο μέρος του πεντοζαλιού, που προηγείται του γρήγορου (δεύτερο μέρος). Δηλαδή, δυστυχώς, έγινε μία μορφή νόθευσης και στους δύο χορούς. Ατράνταχτες αποδείξεις των παραπάνω αποτελούν δύο σημαντικότερες διαπιστώσεις: α) σε τίποτα δεν διαφέρει ο ρεθεμνιώτικος σιγανός από το ρεθεμνιώτικο σιγανό πεντοζάλι και β) σε τίποτα δεν διαφέρει ο ηρακλειώτικος σιγανός από το ηρακλειώτικο σιγανό πεντοζάλι.

Ρόδο

Είναι, επίσης, χορός της επαρχίας Κισσάμου Χανίων. Ανήκει στην κατηγορία των συρτών χορών. Στις μέρες μας αποδίδεται κυρίως από γυναίκες, παλαιότερα όμως ήταν μικτός χορός. Το μουσικό μέτρο του είναι 2/4, τα βήματά του 17 και η λαβή από τις παλάμες στο ύψος των ώμων. Χορεύεται σε κύκλο.

Το όνομά του συνδέεται με τις πάμπολλες μαντινάδες με αναφορά στο ρόδο, που τραγουδιούνται κατά την εκτέλεση του χορού. Παρακάτω, αναφέρουμε ορισμένες σχετικές παλαιές μαντινάδες

Ρόδο μου μη μαραίνεσαι, μη χάνεις τη θωριά σου,
κράτα τη δροσεράδα σου, την τόση ομορφιά σου.

Ρόδα και τριαντάφυλλα κι άνθη του παραδείσου
εσύναξεν ο έρωτας κι έφτιαξεν το κορμί σου.

-

Ρόδο και 'συ, ρόδο κι εγώ, μαζί να φυτευτούμε,
να σμίξουμε τους κλώνους μας να σφιχταγκαλιαστούμε.

Γλυκομηλίτσα

Είναι και αυτός χορός της επαρχίας Κισσάμου Χανίων. Ανήκει στην κατηγορία των συρτών χορών. Χορεύεται από άνδρες και γυναίκες σε κύκλο. Το μουσικό μέτρο του χορού είναι 2/4, τα βήματά του 12 και η λαβή από τις παλάμες στο ύψος των ώμων.

Ο χορός παίρνει το όνομά του από το ριζίτικο τραγούδι Το μήλον όσο κρέμεται εις τη γλυκομηλίτσα, με το οποίο μοιράζεται και την ίδια μελωδία.

Η αναβίωση του χορού, η οποία είναι εξαιρετικά πρόσφατη, είναι αποτέλεσμα της ερευνητικής προσπάθειας του πολιτισμολόγου Θρασύβουλου Τσουχλαράκη.

Φτερωτός συρτός

Ο χορός, που λέγεται και ντάμα στο Ρέθυμνο ή πάσο στα Χανιά, αποτελεί παραλλαγή του χανιώτικου με διαφοροποιημένη τη φόρμα του.

Ο χορός την περίοδο της Αποκριάς, αλλά κι εν γένει σε εύθυμες περιστάσεις, έπαιρνε τη μορφή παιχνιδιού.

Κουτσαμπαδιανός

Λέγεται και κα(ρ)τσιμπα(ρ)διανός ή κατσαμπαδιανός ή κουτσιαστός. Είναι χορός της επαρχίας Αμαρίου Ρεθύμνου. Χορεύεται μόνον από άνδρες σε κύκλο. Το μουσικό μέτρο του χορού είναι 2/4, τα βήματά του 10 και η λαβή από τις παλάμες στο ύψος των ώμων.

Στην ουσία πρόκειται για παραλλαγή του πεντοζαλιού, κάτι που επιβεβαιώνεται από τη σχετική με τη διαμόρφωση του χορού προφορική παράδοση.

Υπάρχει και μία δεύτερη εκδοχή για τον τυπικό βηματισμό του χορού, με 16 βήματα, η οποία όμως αποδυναμώνεται από την ασυμφωνία της με το παραδιδόμενο χρονικό δημιουργίας του χορού, που αναφέρουμε παρακάτω.

Σύμφωνα με την προφορική παράδοση, την οποία διέσωσε ο λυράρης Γιώργος Μουζουράκης (1904–2001) από την Παντάνασσα Αμαρίου, καταθέτοντάς την σε συνέντευξη που μου παραχώρησε το 1995, το ιστορικό διαμόρφωσης του χορού έχει ως εξής: Αρκετά χρόνια μετά την επανάσταση του Δασκαλογιάννη, εκεί γύρω στα 1800, ένας καπετάνιος από την Αμπαδιά, κουτσός στο αριστερό του πόδι, μετά από μία μάχη με Τούρκους στη Λοχριά της Αμπαδιάς, θέλησε να χορέψει πεντοζάλι.

Οι μουσικοί, που έπαιζαν για αυτόν, και οι χορευτές, που χόρευαν μαζί του, τον τίμησαν, προσαρμόζοντας το ρυθμό της μουσικής του πεντοζαλιού και τα βήματα του χορού, αντίστοιχα, στα ζάλα ενός κουτσού άνδρα. Εκείνος, παρ' ότι κουτσός, χόρευε και ο χορός του έμεινε στην παράδοση της επαρχίας Αμαρίου ως κουτσαμπαδιανός ή κα(ρ)τσιμπα(ρ)διανός ή κατσαμπαδιανός ή κουτσιαστός για να θυμούνται όλοι το χορό του κουτσού από την Αμπαδιά.

Σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές (στις οποίες επανειλημμένως τα τελευταία χρόνια έχω αναφερθεί μέσα από τα κείμενά μου), ανάμεσα σε αυτούς που συμμετείχαν στην επανάσταση του Δασκαλογιάννη, στα 1770-71, ήταν και ο σπουδαίος οπλαρχηγός Ιωσήφ Δασκαλάκης ή Σηφοδασκαλάκης (πατήρ) από την Αμπαδιά Ρεθύμνου, ο οποίος, μάλιστα, ήταν από αυτούς που επέζησαν του αγώνα, αλλά έμεινε χωλός στο αριστερό του πόδι. Να σημειωθεί ότι ο Σηφοδασκαλάκης ήταν σφακιανής καταγωγής και ο γιος του, που ήταν σημαιοφόρος στο στράτευμα του Δασκαλογιάννη, σκοτώθηκε στις αρχές της επανάστασης. Θεωρώ, λοιπόν, ότι είναι πολύ πιθανόν ο Σηφοδασκαλάκης να είναι ο κουτσός Αμπαδιανός (ή Αμπαδιώτης), που συνδέεται με το παραδιδόμενο ιστορικό του χορού.

Διαπιστώνουμε ακόμη ότι το ιστορικό του πεντοζαλιού ενισχύεται από εκείνο του κουτσαμπαδιανού (1770 το πεντοζάλι, 1800 ο κουτσαμπαδιανός). Το γεγονός δε ότι οι δύο χοροί αυτοί έχουν κοινά πολλά τεχνικά στοιχεία, κάνει ακόμα πιο ισχυρή τη θεώρηση που θέλει τον κουτσαμπαδιανό να προκύπτει από το πεντοζάλι.

Σούστα

Είναι χορός του νομού Ρεθύμνου. Ανήκει στην κατηγορία των πηδηχτών χορών. Χορεύεται από ένα ή περισσότερα ζευγάρια (άνδρας με γυναίκα). Το μουσικό μέτρο του είναι 2/4 και τα βήματά του 6. Ξεκινάει σαν κύκλιος χορός. Άνδρες και γυναίκες, με λαβή από τις παλάμες στο ύψος των ώμων, αφού χορέψουν έναν κύκλο χωρίζονται σε δύο ομάδες (ανδρών και γυναικών), η μια απέναντι από την άλλη, φροντίζοντας να βρεθούν αντικριστά οι χορευτές που θα αποτελέσουν ζευγάρι. Στη

συνέχεια κάθε άνδρας πλησιάζει το ταίρι του. Από εκεί κι έπειτα αναπτύσσεται μεταξύ των χορευτών του κάθε ζευγαριού ένας χορευτικός διάλογος, γεμάτος συμβολισμούς, με τα ζευγάρια αρχικά σε παράλληλη διάταξη και κατόπιν σε ελεύθερη. Ένα καλό ζευγάρι χορευτών μπορεί να εκφράσει στη σούστα το χρονικό μιας ερωτικής ιστορίας, από τη στιγμή της γνωριμίας μέχρι την ώρα του γάμου.

Τα βασικά βήματα του χορού, που μοιάζουν με πηδηματάκια και κάνουν τα σώματα των χορευτών σαν να ωθούνται από κάποιο ελατήριο, πιστεύω ότι ίσως να ήταν ο λόγος που ο χορός, κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας, μετονομάστηκε σε σούστα από την ομώνυμη ιταλική λέξη, που σημαίνει ελατήριο, έλασμα. Θεωρώ, λοιπόν, πιθανόν οι Βενετοί να έδωσαν την ονομασία αυτή, από τη στιγμή που άρχισαν να χορεύουν τον αντικριστό ερωτιάτικο χορό των Κρητών, αφού από τον Αντρέα Κορνάρο, ιστορικό της εποχής (τέλη 16ου αιώνα), πληροφορούμαστε πως στις γιορτές και στις δεξιώσεις που δίδονταν στο παλάτι του δούκα, στο Χάνδακα, χορεύονταν εκτός από τους ιταλικούς και οι κρητικοί χοροί, που άρεσαν πολύ στους Βενετούς αξιωματούχους και στις κυρίες τους. Μπορεί, βέβαια, και να διαμορφώθηκε τότε ο χορός, μετασχηματίζοντας έναν παλαιότερο.

Τριζάλης

Είναι, επίσης, χορός της επαρχίας Αμαρίου Ρεθύμνου. Ανήκει στην κατηγορία των πηδηχτών χορών. Στις μέρες μας αποδίδεται κυρίως από γυναίκες, παλαιότερα όμως ήταν μικτός χορός. Το μουσικό μέτρο του είναι 2/4 , τα βήματά του 7 (που εκτελούνται με δύο τρόπους) και η λαβή από τις παλάμες στο ύψος των ώμων. Χορεύεται σε κύκλο.

Πηδηχτός

Έτσι λέγεται ένας χορός της επαρχίας Μυλοποτάμου του νομού Ρεθύμνου, που αποδίδεται μόνο από άνδρες. Το μουσικό μέτρο του χορού είναι 2/4 , τα βήματά του 12 (6 μπροστά, 6 πίσω) και η λαβή χιαστί. Χορεύεται σε κύκλο.

Τις τελευταίες δεκαετίες είναι περισσότερο γνωστός ως ανωγειανός πηδηχτός, επειδή προβλήθηκε ιδιαιτέρως από Ανωγειανούς μουσικούς και χορευτές.

Απανωμερίτης

Είναι χορός της Κεντρικής Κρήτης. Συναντάται σε αρκετές περιοχές των νομών Ρεθύμνου και Ηρακλείου. Στις μέρες μας χορεύεται κυρίως από γυναίκες, παλαιότερα όμως ήταν μικτός χορός. Το μουσικό μέτρο του είναι 2/4, τα βήματά του 10 και η λαβή από τις παλάμες με τα χέρια κάτω. Χορεύεται σε κύκλο.

Μικρό μικράκι

Είναι και αυτός ένας χορός που συναντάται σε αρκετές περιοχές των νομών Ρεθύμνου και Ηρακλείου. Ανήκει στην κατηγορία των συρτών χορών. Στις μέρες μας αποδίδεται κυρίως από γυναίκες, παλαιότερα όμως ήταν μικτός χορός. Το μουσικό μέτρο του είναι 2/4 και η λαβή από τις παλάμες στο ύψος των ώμων. Για το βηματισμό του χορού υπάρχουν δύο εκδοχές, μία με 10 βήματα και μία με 18. Χορεύεται σε κύκλο.

Σιγανός

Είναι χορός αργός και ίσως γι αυτό ονομάστηκε έτσι. Χορεύεται από άνδρες και γυναίκες σε κύκλο. Διάφορες μορφές του χορού συναντώνται στους νομούς Ρεθύμνου, Ηρακλείου και Λασιθίου. Μέχρι πριν μερικά χρόνια ήταν ο χορός της νύφης στην Κεντρική και Ανατολική Κρήτη και το λέμε αυτό γιατί στις μέρες μας ο χανιώτικος (συρτός) έχει επικρατήσει να είναι ο χορός της νύφης στα περισσότερα μέρη της Κρήτης.

Στο νομό Ρεθύμνου ο χορός έχει μουσικό μέτρο 2/4, 8 βήματα και λαβή από τις παλάμες στο ύψος των ώμων ή θηλυκωτή.

Στο νομό Ηρακλείου ο χορός έχει μουσικό μέτρο 2/4, 6 βήματα και λαβή χιαστί.

Στο νομό Λασιθίου είδος σιγανού χορού αποτελεί ο ξενομπασάρης, που είναι χορός της επαρχίας Ιεράπετρας. Το μουσικό μέτρο του είναι 2/4 , τα βήματά του 6 και η λαβή χιαστί ή θηλυκωτή ή από τις παλάμες στο ύψος των ώμων. Είναι χορός που βηματικά προσιδιάζει με το σιγανό που χορεύεται στο νομό Ηρακλείου, αν και δεν τον έλεγαν ποτέ έτσι στην Ιεράπετρα.

Η ονομασία του οφείλεται στη μαντινάδα που τραγουδιέται πάντα πρώτη κατά τη διάρκεια του χορού:

Ξενομπασαρικάκι μου ξενομπασάρικό μου,
σγουρό βασιλικάκι μου και να 'σουνε δικό μου

Χορεύεται και στο Κάτω Μεραμπέλλο, όπου τον λένε σιγανό, αλλά και μανά, από το τσάκισμα «για το Θεό μανά μου», που λέγεται πάνω στις μαντινάδες.

Παλαιότερα ο σιγανός χορευόταν κυρίως από γυναίκες. Σύμφωνα με τις ιστορικές πηγές, επί Τουρκοκρατίας οι αγάδες συνήθιζαν να καλούν τις οικογένειες των Κρητικών σε δήθεν γλέντια, για να βάζουν τις γυναίκες και τις κόρες τους να χορεύουν στους οντάδες τους. Κατά την προφορική παράδοση, την οποία επίσης κατέγραψε ο Ναύτης στο βιβλίο του, οι Τούρκοι έριχναν στο πάτωμα ρόβι για να γλιστρούν οι γυναίκες, να πέφτουν κάτω, να τις γελοιοποιούν και να τις προσβάλουν. Λέγεται, λοιπόν, ότι οι Κρητικοί, για να μην γίνεται το κέφι των Τούρκων, έλεγαν στους οργανοπαίχτες, που επί το πλείστον ήταν Χριστιανοί, να παίζουν το σιγανό, ώστε οι Κρητικές να αποφεύγουν τα «χορευτικά» ατυχήματα. Να σημειωθεί ότι δεν ξέρουμε αν ο χορός αυτός προϋπήρχε ή διαμορφώθηκε τότε για το σκοπό αυτό.

Μαλεβιζώτης

Λέγεται και καστρινός πηδηχτός. Είναι χορός της επαρχίας Μαλεβιζίου του νομού Ηρακλείου. Χορεύεται από άνδρες και γυναίκες σε κύκλο. Το μουσικό μέτρο του χορού είναι 2/4, τα βήματά του 16 (8 μπροστά και 8

πίσω) και η λαβή από τις παλάμες στο ύψος των ώμων (με λυγισμένους τους αγκώνες).

Μπρ(α)ϊμιανός - πρινώτης

Είναι χορός της επαρχίας Ιεράπετρας. Χορεύεται από άνδρες και γυναίκες σε κύκλο. Το μουσικό μέτρο του είναι 2/4. Τον συναντούμε σε παραλλαγές, στην Ιεράπετρα, στον Κρούστα, στους Μεσελέρους (όπου τον λένε μεσελεριανό) και αλλού, καθώς και στο οροπέδιο Λασιθίου, όπου και παίρνει την ονομασία πρινώτης, μία εξαιρετικά ξεχωριστή έκφραση του χορού, η οποία προσωπικά πιστεύω ότι έχει αρχαιότερες καταβολές, καθώς παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τον αρχαιοελληνικό χορό «όρμο», ο οποίος είχε υπορχηματικό χαρακτήρα.

Στα περισσότερα χωριά της επαρχίας Ιεράπετρας έχει 13 βήματα (6 μπροστά, 7 πίσω) και λαβή χιαστί ή από τους ώμους με τα χέρια τεντωμένα ή από τις παλάμες στο ύψος των ώμων ή θηλυκωτή.

Στο οροπέδιο Λασιθίου ο πρινώτης έχει 14 βήματα (7 μπροστά, 7 πίσω) και λαβή διπλή σταυρωτή.

Πηδηχτός

Είναι χορός του νομού Λασιθίου. Χορεύεται από άνδρες και γυναίκες σε κύκλο. Έχει μουσικό μέτρο 2/4 και λαβή από τις παλάμες στο ύψος των ώμων (με τους αγκώνες λυγισμένους).

Τον συναντούμε σε παραλλαγές, στο ύψος του βηματισμού και στη συνοδευτική μουσική, ως στειακό στην επαρχία Σητείας, με 16 βήματα (8 μπροστά και 8 πίσω), και ως ιεραπετρίτικο στην επαρχία Ιεράπετρας, με 14 βήματα (7 μπροστά και 7 πίσω).

Αγκαλιαστός

Είναι χορός της επαρχίας Ιεράπετρας. Είναι απλός, περπατητός. Χορεύεται από άνδρες και γυναίκες σε εύθυμες περιστάσεις. Το μουσικό μέτρο του είναι 2/4. Το όνομά του το πήρε από το ιδιόμορφο πιάσιμο των χορευτών, που μοιάζει να αγκαλιάζει κάθε χορευτής τον μπροστινό του. Ο μουσικός ή η «πλουμίστρα» (μια γυναίκα με πείρα στο χορό αυτό, που πιάνει στην αρχή του κύκλου) «πλουμίζει», δηλαδή «στολίζει», κάθε χορευτή και χορεύτρια με επαινετικά δίστιχα, ενώ ταυτοχρόνως εξελίσσεται η ομολογουμένως ξεχωριστή διαδικασία του αγκαλιάσματος, ξεκινώντας από τους τελευταίους του χορού, με τη διαμόρφωση αψίδας και πορείας φουρκέτας. Τον αγκαλιαστό ακολουθεί, σχεδόν πάντα, ως συνέχεια, ένας πηδηχτός χορός του νομού Λασιθίου.

Ζερβόδεξος

Είναι χορός της επαρχίας Ιεράπετρας. Χορεύεται από άνδρες και γυναίκες, με τον ένα πίσω από τον άλλον, στην αρχή σε κύκλο και μετά σε ελεύθερη πορεία. Έχει μουσικό μέτρο 2/4, 6 βήματα και ιδιόμορφη λαβή, που γίνεται με τη βοήθεια μαντηλιού. Οι χορευτές τεντώνουν το δεξί τους χέρι και πιάνουν το αριστερό του μπροστινού (μπροστά από τον αριστερό ώμο). Με το ξεκίνημα της μουσικής όλοι χορεύουν πηγαίνοντας προς τα εμπρός. Όταν ο μουσικός, βιολάτορας ή λυράρης, κάνει με το δοξάρι του ένα χαρακτηριστικό και κοφτό ήχο σαν στριγκλιά, τότε όλοι οι χορευτές αλλάζουν φορά. Έτσι ο πρώτος γίνεται τελευταίος και ο τελευταίος πρώτος. Στο χωριό Κρούστας ο ζερβόδεξος έχει 7 βήματα και χορεύεται με λαβή από τις παλάμες με τα χέρια κάτω.

Η ονομασία του χορού οφείλεται στην εναλλασσόμενη φορά του, μία μπροστά μία πίσω ή αλλιώς μία ζερβά (αριστερά) μία δεξιά. Οι παλιοί οργανοπαίχτες συνήθιζαν να παίζουν το χορό αυτό στα γλέντια, τις προχωρημένες ώρες, όταν ήθελαν να τονώσουν το κέφι.

Λαζότης

Είναι ένας εύθυμος κυκλικός χορός που χορεύεται από άνδρες και γυναίκες σε αρκετές περιοχές της Κρήτης. Το μουσικό μέτρο του είναι 2/4, τα βήματά του 8 και η λαβή από τις παλάμες στο ύψος των ώμων.

Να σημειωθεί ότι ο χορός δεν είναι πηδηχτός, παρότι, όπως πιστεύω, στο βηματισμό του ενσωματώνονται στοιχεία από δύο χορούς των Ποντίων, τους ομάλ απλό και τικ σο γόνατον.

Για τη διαμόρφωση του χορού υπάρχουν δύο απόψεις. Σύμφωνα με την πρώτη, ο χορός προέκυψε από την επαφή των Κρητών με τους Ποντίους κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και σύμφωνα με τη δεύτερη, από Πόντιους (Λαζούς) που βρέθηκαν στην Κρήτη το 19ο αιώνα.

Την πρώτη άποψη ισχυροποιεί η μαρτυρία του γνωστού θεατρικού συγγραφέα Δημήτρη Ψαθά (1907-1979), την οποία κατέθεσε ο Γεώργιος Μουζουράκης σε συνέντευξη που μου παραχώρησε το 1995.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Ψαθά (αλλά και πολλούς άλλους που έζησαν τον εκπατρισμό των Ποντίων, ο οποίος άρχισε με την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου), οι Πόντιοι από τη μια άλλαζαν αμφίεση για να αποφεύγουν τους Τούρκους και από την άλλη για να αναγνωρίζονται μεταξύ τους όταν συναντιόνταν κατεβαίνοντας προς τη Βαλκανική, έλεγαν τη φράση «Η ΕΛΛΑΣ ΖΕΙ». Κρήτες εθελοντές αγωνιστές, που έλαβαν μέρος στους Μακεδονικούς και Ηπειρωτικούς αγώνες και οι οποίοι εξακολουθούσαν να βρίσκονται στη Βόρεια Ελλάδα, συνάντησαν τους Ποντίους σε κάποιες στρατοπεδειές, άκουσαν το συνθηματικό τους, αλλά, λόγω της ποντιακής προφοράς, το συγκράτησαν ως μια λέξη, «ΛΑΖΙ», γι' αυτό και τους είπαν «ΛΑΖΟΥΣ». Τους είδαν μάλιστα να χορεύουν, θαύμασαν τους χορούς τους και επηρεασμένοι απ' αυτούς δημιούργησαν έναν άλλο, τον οποίον ονόμασαν «λαζότη», αφού τον εμπνεύστηκαν από τους «Λάζους». Μετά το τέλος του πολέμου, οι Κρήτες που σώθηκαν, γυρίζοντας έφεραν το «λαζότη» στη Μεγαλόνησο.

Ο Γιώργος Μουζουράκης μου είχε πει ότι, από όσο θυμόταν, αυτός που έφερε το λαζότη στην Κρήτη ήταν ο λυράρης Γιάννης Αγγανάκης ή Γλεντούσης από τον Κουρνά Αποκορώνου.

Ντουρνεράκια

Είναι άλλος ένας χορός κεφιού, που, σύμφωνα με το Γιώργο Μουζουράκη, έκανε την εμφάνισή του στην Κρήτη ταυτόχρονα με το λαζότη. Χορεύεται από άνδρες και γυναίκες σε κύκλο. Το μουσικό μέτρο του είναι 2/4, τα βήματά του 6 και η λαβή από τις παλάμες στο ύψος των ώμων. Μοιάζει με το χασαποσέρβικο.

Μαντινάδες

ΧΩΡΙΣΜΟΣ

Ο χωρισμός κι ο θάνατος
ίδια σπαθιά βαστούνε
κι οι δυο με τρόπο ύπουλο
και ξαφνικό χτυπούνε.

Δεν είναι μόρα ο χωρισμός
να φύγει να τελειώσει
μα'ναι κερύ που φλόγα του
δε σβήνει α δεν λιώσει.

Ο χωρισμός κι ο θάνατος
τον ίδιο πόνο βγάνει
τον ένα κλαις αζωντανό
τον άλλο απίς ποθάνει.

Στο χωρισμό σου μάθανε
τα μάθια σου να κλαίνε
και τα θωρρούν και τα ρωτούν
την αφορμή δεν λένε.

Χωρίζομαι και δεν ρωτάς
την εδική μου γνώμη
δεν σκέφτηκες οτι μπορεί
να σ'αγαπώ ακόμη.

Χωρίζουμε και λογικά
απ'την ζωή σου φεύγω
μα θα'μαι ότι αγάπησες
και θα'σαι ότι λατρεύω.

Πιο πάνω απ'το θάνατο
έχω τον χωρισμό σου
τάφος αφού δεν βρίχεται
να θάψει το καημό σου.

Ποτέ δεν παίζω πέρδικας
που'ναι ζευγαρωμένη
γιατί κατέχω ο χωρισμός
πληγή'ναι που δε γιαίνει.

Η επιστήμη δε μπορεί
το χωρισμό να γιάνει
και το βαστεί ο άνθρωπος
ισάμε να ποθάνει.

Λόγια'ρθανε και σου'πανε
και κι άλλα θα σου πούνε
το χωρισμό μας θέλουνε
μα δεν θα τονε δούνε.

Εσύ που θες το χωρισμό
μοίρασε και τον πόνο
να τονε νιώσουμε κι οι δυό
κι όχι ο ένας μόνο.

Του χωρισμού σου ο καημός
στο κλάμα μέχει βγάλει
κι ο πόνος είναι αβάσταχτος
που μέχει πιάσει πάλι.

Άσπρα και μαύρα στο κορμί
βάνω να σου θυμούμαι
άσπρα για την αγάπη μας
μαύρα που χώρια ζούμε.

Ο χωρισμός σου την καρδιά
σκεπάζει με το χιόνι
και σταλαχτίτες γίνονται
τα βάσανα κι οι πόνοι.

Απ'οντεν εχωρίσαμε
βιόλα μου μυρωδάτη
με πόνο και παράπονο
είναι η καρδιά γεμάτη.

Γονατιστή στην χάρη σου
παρακαλώ σε Θεέ μου
το χωρισμό τσ'αγάπης μου
μην τονε δω ποτέ μου.

Δε θα μπορέσει ο χωρισμός
να μπει ανάμεσα μας
για δε θα βρεί αγάπη μου
θέση στην έρωντα μας.

Δε θα μπορέσει ο χωρισμός
όσο κι αν προσπαθήσει
ανάμεσα μας για να μπει
να μας εξεχωρίσει.

Ήμουν καλά και ξαφνικά
μ'έπιασε στεναχώρια
γιατί ήρθε πάλι στο μυαλό
'κείνη που ζούμε χώρια.

Απ'όντεν εχωρίσαμε
ποιά'ναι κοντό η ζωή τζη
χαίρεται σ'άλλη αγκαλιά
γή κλαίει αμοναχή τζή.

Δε θέλω μπλιό μου να γρηκώ
του χωρισμού την λέξη
ο πόνος μέσα στην καρδιά
σαν το κισσό έχει πλέξει.

Του χωρισμού σου η συννεφιά
με τ'ουρανού δεν μοιάζει
γιατί σκεπαζει τση καρδιάς
τον τόπο κι όντε λιάζει.

Μπορεί να κλείσω την πληγή
π'άνοιξε ο χωρισμός σου
μα μιά ζωή θα με ξυπνά
με κλάημα τ'όνειρο σου.

Στου χωρισμού σου την πληγή
φάρμακο δεν θα βάλω
για να θυμούμαι μια ζωή
ένα σεβντά μεγάλο.

Όποιος αληθινά αγαπά
κι απότομα χωρίζει
δε θεραπεύει την πληγή
όσο καιρό κι αν ζήσει.

Δε σου μηνώ πως σ'αγαπώ
φως μου γιατί φοβούμαι
μην σηκωθώ μια ταχινή
και δω πως χώρια ζούμε.

Μια ώρα λείπεις κοπελιά
και φαίνεται μου χρόνος
για σκέψου να μ'απαρνηθείς
και να πομείνω μόνος.

Ο χωρισμός σου τα θαψε
στο χώμα τ'όνειρα μου
και σβήνει και σιγά-σιγά
μαζί και την καρδιά μου.

Πίστευα ότι μ'αγαπάς
τώρα που φεύγεις όμως
να ξέρεις ότι έκλεισε
του γυρισμού ο δρόμος.

Την μίαν ημέρα ζωντανός
την άλλη θα ποθάνω
ανε μου πείς χωρίζομαι
και φεύγεις και σε χάνω.

Ο χωρισμός ωκεανός
έκεία θα κολυμπήσω
να ζω μέσα στα κύματα
μέχρι να ξεψυχήσω.

Τη μέρα που χωρίζαμε
ήθελα να ποθάνω
για να μη νιώσω δυό καημούς
στο κόσμο τον απάνω.

Στην αγκαλιά μου σε κρατώ
και πάλι νιώθω πόνο
γιατί την ώρα σκέφτομαι
που θα μ'αφήσεις μόνο.

Στην αγκαλιά μου σε κρατώ
μα κάτι με φοβίζει
στη σκέψη μπάνει ο χωρισμός
και την καρδιά ραγίζει.

Άμα σε χάσω να χαθώ
πια μπρός για δεν αντέχω
να τρεζαθώ, να στραβωθώ
αισθήσεις να μην έχω.

Χίλιες χαρές στην πόρτα μου
να'ρθουν θ'αδιαφορήσω
αφού μακριά σου δεν μπορώ
έστω και μια να ζήσω.

Εδά που ζούμε χωριστά
ο πόνος μεγαλώνει
σαν το κισσό απάνω μου
τα φύλλα του απλώνει.

Και ο Θεός να μου το πεί
για πάντα να σ'αφήσω
δε ξαναμπαίνω σ'εκκλησιά
να τονε προσκυνήσω.

Ούτε ο Θεός δεν συμφωνεί
στην εδική σου γνώμη
που λες για να χωρίσουμε
και να σ'αφήσω μόνη.

Χαιρέτησε ένα άγαλμα
κι άμα σε χαιρετήσει
τότε θα πείς η αγάπη μας
έχει για πάντα σβήσει.

Τα αγάλματα θα κλάψουνε
σα δουν το χωρισμό μας
και άπιαστο για μια ζωή
θα μείνει τ'όνειρο μας.

Ανε πομείνω ζωντανός
μετά τον χωρισμό σου
θα'ναι αφορμή η ανάμνηση
απ'το χαμόγελο σου.

Έχω μισήσει την ζωή
μετά τον χωρισμό σου
ζω για να μη φανερωθεί
ποτέ το φταίξιμο σου.

Ποιός απ'τσι δυό μας τράβηξε
μικρή μου την σκαντάλη
κι έδωσε τέλος στην φιλιά
που ήτονε μεγάλη.

Παντρεύτηκες και χώρισες
γι'αυτό στενοχωρούμαι
εγώ'θελα να σε μισώ
όχι να σε λυπούμαι.

Μιά φυλακή ο κόσμος μου
είναι χωρίς εσένα
γιατί έχεις γίνει από καιρό
με την καρδιά μου ένα.
(Κουτσαφτάκη Άννα)

Πως θα χωρίσομαι εμείς
δεν πίστευα ποτέ μου
αφού φοβούμαι αμυναγή
και το κατέχει Θε μου.
(Ρούλα Βογιατζή)

Ο χωρισμός σου στην καρδιά
ριζώνει κάθε μέρα
κι'ναι δεντρί αφού δεν σπα
στο δυνατό αέρα.

Την ώρα τ'αποχωρισμού
μην περιμένεις δάκρυ
δεν δείχνω εγώ το πόνο μου
μ'ενούς νερού κομμάτι.

Ο χωρισμός είναι φονιάς
όμως δεν θανατώνει
θέλει την σάρκα ζωντανή
να τηνε τρώνε οι πόνοι.

Άμα γυρέψεις χωρισμό
αφού το θες θα γίνει
μ'απο τσι δυό μας ζωντανός
ο ένας θα πομείνει

Ανέ μπαντίξομαι ποθές
μετά τον χωρισμό μας
θα'ναι καλό τα μάθια μας
να κλείσουμε κι οι δυό μας

Λείπεις μα'γω θα σου βαστώ
όπου'μαι πάντα τόπο
μη κάμει η σκέψη σου να'ρθει
να με γυρέψει κόπο.

(Γεωργιλαδάκη Μάρω)

Στην αγκαλιά σου μια φορά
με δάκρυα μου το πες
ποτέ δε θα χωρίσουμαι
μα σέχασα από τότες

Πριχού να μπει στο στόμα σου
του χωρισμού το ντέρτι
πάρε μαχαίρι δίκοπο
και μπιξ'το μες στο μπέτη.

Στον χωρισμό δεν έκλαψα
ένας νεκρός δεν κλαίει
παγώνουνε τα χείλη του
και τίποτα δεν λέει.

ΕΡΩΤΑΣ

Του έρωντα μας η χαρά
με παραμύθι μοιάζει
να μην τελειώσει γρήγορα
η σκέψη με τρομάζει.

Έρωντα ύπουλο θεργιό
καταλυτή τση νιώτης
εσυ'σαι των ονείρων μου
ο ψεύτης κι ο προδότης.

Τον έρωντα εφαντάστηκα
κι ήντα θαρρείς πως είναι
ένα κοπέλι γελαστό
που τ'άλλα του ζηλένε.

Έρωντα και καρασεβντά
τα μάθια σου σκορπούνε
γι'αυτό'ναι μελαγχολικοί
αυτοί που σ'αγαπούνε.

Ο έρωντας σου μ'έκαμε
κι οι όμορφοι σου τρόποι
ζηλιάρα, νευρασθενικιά
και μπλέξανε οι αθρώποι.

Στον έρωντα σου κοπελιά
έχει η καρδιά μεθύσει
και ζω στιγμές που δε μπορεί
άθρωπος να τσι ζήσει.

Ο έρωτας μας κοπελιά
ζάλο μπροστά δεν κάνει
φοβάται ο Γιάννης το θειρό
και το θειρό το Γιάννη.

Πάντα με φτάνει ο έρωντας
όσο πολύ κι αν τρέχω
γιατί'ναι κείνος φτερωτός
μα'γω φτερά δεν έχω.

Όσο κι αν τρέχω ο έρωντας
πάντα μπροστά πηγαίνει
κι αν τη κλειδώνω τη καρδιά
μ'ανοίγει αυτός και μπαίνει.

Στα χείλη σου δοκίμασα
του έρωντα το μέλι
ποιανού θα δώσεις και θα πει
κοντό πως δεν το θέλει.

Μεγάλο πράμα ο έρωτας
μα είναι μακρύς ο δρόμος
και πρόσεξε γιατί μπορεί
να μας εφθείρει ο χρόνος.

Ο έρωντας με σύβασε
κι ήρθα στη γειτονιά σου
μα πόρτες και παράθυρα
έκλεισε η απονιά σου.

Έρωντα κι ήντα σου'καμα
και γρήνιασες μου πάλι
εξέχασες πως είχαμε
χρόνια φιλιά, μεγάλη.

Που'ναι ο καιρός μ'έβανε
ο έρωντας στην μέση
κι ήτανε εκείνος αφορμή
ο κόσμος να μ'αρέσει.

Σ'αγάπησα, δεν τ'άξιζες
όμως το βλέπω τώρα
που μ'έχει φησει μισερό
του έρωнта σου η μπόρα.
(Γιώργης Σαρρής)

Τη δύναμη του έρωнта
φαίνεται δεν κατέχω
και λύγισα στην φεύγα τζη
που'λεγα πως αντέχω.
(Βιτωρόκωστας)

Παίξε μου χίλιες μαχαιριές
ένα να ξέρεις μόνο
του έρωнта σου η πληγή
κάνει γλυκό τον πόνο.

Ο έρωντας σου κοπελιά
μ'έχει μισερομένο
κι ούτε στο νου σου μια φορά
με'χεις ποτέ βαρμένο.

Ο έρωντας είναι φωθιά
που σα καεί και σβήσει
είναι αγάπη αληθινή
η στάχτη που θ' αφήσει.

Του έρωντα εφαντάστηκα
κι ήντα θαρρείς πως είδα
μια σπίθα κι άρπαξε φωθιά
μέσα στην καταιγίδα.
(Λευτέρης Καλομοίρης)

Ο έρωντας σου μου βαλε
μες στη καρδιά μαχαίρια
και κάθεσαι και με κοιτάς
με σταυρωμένα χέρια.
(Μιχάλης Φραγκιαδάκης-Δρούγκος)

Ανάθεμα σε για καρδιά
μα και μυαλό δε βάνεις
και στο παιχνίδι του σεβντά
πάντα κουμλαντο κάνεις.

Έχω καρδιά που έρωντας
την έχει σακατέψει
μα πάντα οπίσω του γλακά
όσο κι αν την παιδέψει.

Του έρωντα σου η φωθιά
δε σβήνει με τσι μπόρες
γιατί τηνε σημαίνουνε
των αμαθιώ σου οι κόρες.

Δεν έχει τόπο ο μπέτης μου
άλλες πληγές να βάλει
μα μπρος στο τόξο του σεβντά
εστάθηκε και πάλι.

Το σ'αγαπώ και να το λές
μόνο αυτό δε φτάνει
η αγάπη κάνει πράματα
π'αθρώπου νους δε βάνει.

Στου έρωντα σου το γκρεμό
ολοταχώς πηγαίνω
θωρρώ το πως θα σκοτωθώ
μα πίσω δεν γιαγέρνω.

Χίλιες φορές το σ'αγαπώ
το λέγαμε τη μέρα
εμείς που εδα δεν έχουμε
ούτε ένα καλημέρα.

Τόση ήτανε η αγάπη σου
που απ'την πρώτη μπόρα
αλλάργαρες και μοναχός
τηνε παλεύω τώρα.

Έρωντα στο κονάκι σου
κρυφά θα μπω μια μέρα
να πιάσω τόξα και σπαθιά
να τα πετάξω πέρα.

Μοιάζει απάτητης κορφής
η αγάπη σου με χιόνια
μ'αξίζει να την ανεβώ
κι ας προσπαθήσω χρόνια.

Ο έρωνας σου θάλασσα
και κολυμπώ στη μέση
δε νοσταλγώ να βρω στεργιά
η αγάπη σου μ'αρέσει.

Κινδύνεψα στον έρωνα
μα νικητής εβγήκα
φως μου γιατί κατόρθωσα
και στη καρδιά σου εμπήκα.

Γιάντα η χαρά του έρωνα
ογλήγορα μισεύγει
και μια ζωή ο πόνος του
μένει και σε παιδεύγει.

Τ'άρματα που'χεις ο έρωντας
κιανείς λαός δεν τα'χει
γι'αυτό'ναι πάντα νικητής
σ'όποια κι αν δώσει μάχη.

Πολλές φορές ο έρωντας
τον άνθρωπο πληγώνει
και τονε βάνει και πατεί
στ'αγκάθια και ματώνει.

Πάλεψα με τα κύματα
κι έζησα για φαντάσου
για να πνιγώ στα ήρεμα
νερά του έρωντα σου.

Ο νους μου τέθιο έρωντα
αρνείται να πιστέψει
γιατί καρδιές αγάπησε
κρυφά απο τη σκέψη.

Στον έρωντα σου επιάστηκα
και δεν μπορώ να φύγω
και κάθε μέρα χάνομαι
και λιώνω λίγο-λίγο.

Βάστα τον έρωντα καλά
μη χάσουμε τον κόπο
και φτάνει πως επέσαμε
στις γλώσσες των ανθρώπων.

Παντόνιαρε με έρωντα
μη με ρωτήξεις γιάντα
μα σ'είδα'γω απτη καλά
κι απ'τη κακή σου μπάντα.

Ποιος δεν αγάπησε κρύφα
ποιος δεν πονεί για κάτι
και ποιος παράνομο σεβντά
δεν έβαλε στ'αμάτι..

Είναι ο σεβντάς σου αγκρεμός
μα κίνδυνο δεν έχω
γιατί σαφή κακοβολιές
περνώ και τσι κατέχω.

Αναθεμα σε έρωντα
κι ηντα'ναι τ'αδικο σου
κα με'καμες σαν το πιστό
και γονατίζω ομπρός σου.

Απ'ώρα και σ'αγάπησα
αφηρημένο είναι
στον έρωντα σου το μυαλό
μελαχρινέ μου κρίνε.

Ο έρωντας σου με γερνά
με λιώνει με παλιώνει
κι οι μέρες απου φεύγουνε
θαρρώ πως είναι χρόνοι.

(Πόπη Νικηφόρου)

Έρωντα πάψε να χτυπάς
φύλαξε το σπαθί σου
γύρισε ρίξε μια μαθιά
στα θύματα τσ'οργής σου.

Ο έρωντας σου είναι αφορμή
κι αρνήθηκα τον ύπνο
και στου σεβντά σου την αυλή
με βρίσκει η μέρα ξύπνιο.

Αν είναι ο έρωντας Θεός
θα διπλογονατίσω
στα μάθια ενός μελαχρινού
να τονε προσκυνήσω.

ΠΟΝΟΣ

Έρθες με τη μορφή χαράς
πόνε κι αγκάλιασά σε
και εντάκαρες τσι μαχαιριές
στη πλάτη ανάθεμα σε.

Κιανείς το πόνο τ'αλλουνού
δεν ημπορεί να νιώσει
γιατί καθένα η ζωή
έχει κι αλλιώς πληγώσει.

Όσπου να πάρει μια στροφή
Ο δείκτης το ρολόι
Φτάνει τ'αθρώπου να γενεί
το γέλιο μοιρολόι.

Το γέλιο σου είναι γέλιο μου
Κι ο πόνος σου καημός μου
Κι η σκέψη μου είναι σκέψη σου
Μέρα και νύχτα φως μου.

Έγινε η αγάπη μοναξιά
Το γέλιο δάκρυ πόνου
Κι η θύμηση σου μια πληγή
Ολοχρονής του χρόνου.

Ότι δεν έχω πεθυμώ
Κι ότι 'χω με πληγώνει
Χαρά να δω στα χέρια μου
Ο πόνος τη σκοτώνει.

Στη σκέψη μου παράπονο
Είσαι και τίποτα άλλο
Στσι μαντινάδες ο καημός
Και ο πόνος που θα βγάλω.

Για πόνους που γιατρεύουνε
Και για πληγές που κλειούνε
Δε συνηθίζω να μιλώ
Για δε μ'απασχολούνε.

Χαμόγελο του πόνου μου
Και δάκρυ τσι χαράς μου
Εσύ τα πρωτοπάτησες
Τα όρη τσι καρδιάς μου.

Του πόνου μου εντάκαρα
Πεισματικά και κάνω
Κι άσπρο μαντήλι έβαλα
Στα μαύρα ρούχα πάνω.

Ότι αγαπάς και γω γαπώ
Ότι μισείς σκοτώνω
Γελάς, γελώ μα όντε πονείς
νιώθω διπλό τον πόνο.

Άλλος πονεί και δε γλεντά
Κι άλλος πονεί και κλαίει
Κι άλλος με το χαμόγελο
Τα βάσανά ντου λέει.

Ήντα χαρά δε σου δωκα
Ποιο πόνο δεν επήρα
Που άλλαξα για χάρη σου
Τσι μοίρας μου τη μοίρα.

Δεν έχω άλλες αντοχές
Κι η σκέψη με τρομάζει
Πως μια ζωή θα κουβαλώ
Τσ'αγάπης το μαράζι.

Δεν είχα νιώσει στη ζωή
Ήντα θα πει να λιώνεις
Κάθε φορά που τον θωρείς
Τον πόνο σου να χώνεις.

Λείπεις και δίνει η χαρά
Τη θέση τζη στο πόνο
Κι μοιάζω τσ'εκκλησάς κερι
Που νάφτουνε και λιώνω.

Παρέα με τον πόνο μου
Και όλο για σένα κλαίω
Σε μια φωτογραφία σου
Τα βάσανα μου λέω.

Νά'ταν ο πόνος άθρωπος
Θέλα τονέ σκοτώσω
Να μην θωρώ τα μάθια σου
Κλαμένα κάθε τόσο.

Είδα το πόνο να γελά
Το γέλιο να δακρύζει
Πληγή να μένει ανοιχτή
Και η κλειστή ν' ανοίγει.

Τριώ λογιώ είν' τα δάκρυα
Και όχι δυο που λένε
Είναι του πόνου, τση χαράς
Και ψεύτικα όντε κλαίνε.

Μη λέτε πόνου αθιβολές
Κι ότι πως έχω αρνέψει
Μη μου ξυπνήσουν οι καημοί
Και ποιος θα τσι παλέψει.

Μέσα στο πόνο έκρυψα
Τα συναισθήματά μου
Κι 'ναι το δάκρυ μόνιμο
Στα ματοβλέφαρά μου.

Πιάσε του πόνου το σκοινί
Που με 'δεσες να κόψεις
να δούνε τη παλιά μορφή
τσι γελαστής μου όψης.

Παλιές πληγές στο σώμα μου
Ακόμη με πονούνε
Μα διαφορά δεν κάνουνε
Οι χρόνοι που περνούνε.

Έρθε ο πόνος ταπεινά
Πάλι να προσκυνήσει
Το σώμα που δεν έχουνε
Οι μπόρες του λυγίσει.

Πολλές φορές στο διάβα σου
Έχω ζωή σκοντάψει
Κι έχω πονέσει μ'άθρωπος
Δε μ'είδε να 'χω κλάψει.

Όντε θα νιώσω στη καρδιά
Το πόνο να πληθαίνει
Κάνω στα χείλη τεχνικό
Το γέλιο να προβαίνει.

Δεν θεραπεύουντε οι καρδιές
Που μυστικά πονούνε
Κοιμούνται με τα βάσανα
Και νε καημούς ξυπνούνε.

Δε δίνω γνώρα τσι χαράς
Κι ας είμαστε γειτόνοι
Ραέτι κάνω τη καρδιά
Να τη χτυπούνε οι πόνοι.

Ο πόνος, η μοναξιά, εγώ
Βουβοί 'μαστε κι οι τρεις μας
Για 'σένα κουβεδιάζουμε
Κι ας μη μιλεί κιανείς μας.

Μόνο πως φόβο προκαλείς
Λένε για 'σένα νύχτα
Μα όσοι πονούν πολύ βαθιά
Ξέρουνε την αλήθεια.

Ένας θεός είναι κι αυτός
Κ' ήντα να πρωτοκάμει
Ποιο πονεμένο να σκεφτεί
Και ποια πληγή να γιάνει.

Ο πόνος ο αγιάτρευτος
Όχι πως δεν υπάρχει
Φάρμακο μα τα βότανα
Μόνο εκείνη τα 'χει.

Αλίμονο στον άνθρωπο
Που όνειρα δεν κάνει
Κι αφού 'χει πόνο κι έπαψε
Να ελπίζει πως θα γιάνει.

Δεν μετανιώνω κι ας πονώ
Δε κλαίω κι ας λυπούμαι
Μονάχα εσύ μη πληγωθείς
Και είμαι αφορμή φοβούμαι.

Αν είναι και υπάρχει θείος
Και κάθεται σε θρόνο
Εγκληματεί που αδιαφορεί
Για το δικό μου πόνο.

Σαν πυρετός κυκλοφορείς
Σ' όλες μου τσ' αρτηρίες
Και δεν εκάτεχα κι εγώ
Του πόνου μου τσ' αιτίες.

Απόψε θα 'ρθω να γενώ
Όπως και κάθε βράδυ
Του πόνου σου παρηγοριά
Και του κορμιού σου χάδι.

Πουλί που η μοίρα το 'κλεισε
Μες το κλουβί του πόνου
Παρακαλεί να 'ναι νεκρό
Στο γύρισμα του χρόνου.

Εξέμπλεξα απ' τσι καημούς
Μετά το χωρισμό σου
Και θα με βρει αδιάφορο
Εδά ο γιαγερμός σου.

ΌΝΕΙΡΑ

Ονειροπόλο λένε με
μα εγώ θα συνεχίσω
να'χω για σένα όνειρα
κι ας μη σε κατακτήσω.

Όνειρα στην αγάπη μας
κάνω πολύ μεγάλα
μέχρι που η σκέψη σταματά
κι ο νους δε βάνει άλλα.

Όταν βραδυάσει έρχεται
μαζί και η χαρά μου
και προπαντός η βιόλα μου
να'ρθει στα όνειρα μου.

Όνειρα μην ξανάρθετε
στο κόπο να μην μπείτε
αφού δεν είδα ένα σας
να πραγματοποιείται.

Όνειρο είσαι και ξυπνώ
με την καρδιά κομμάτια
ήντα τη θέλω έτσα χαρά
να'χω κλειστά τα μάτια.

Όνειρα κάμε όσα μπορείς
φως μου για την ζωή σου
μονάχα ένα σου ζητώ
να'μαι και'γω μαζί σου.

Και στ'όνειρο να δω χαρά
δεν τηνε προλαβαίνω
γιατί η μοίρα με ξυπνά
να μην κακομαθαίνω.

Στο κλάημα πάλι με βγαλε
τ'όνειρο ανάθεμα ντο
γιατί'ρθε εκείνη π'αγαπώ
κι εγίνηκα άνω κάτω.
(Γιώργης Βρέντζος)

Είσαι πληγή μα κι αφορμή
για τ'όνειρο που κάνω
γι'αυτο και δεν εσκέφτηκα
ποτέ μου να σε γιάνω.

Όνειρα όλοι κάνουνε
μα'γω'μαι ονειροπόλος
κι ένα ψηλό μελαχρινό
για'μένα ο κόσμος όλος

Τα όνειρα και οι χαρές
συχνά χαρές μας δίνουν
μόνο πως είναι και τα δυο
προσωρινά και σβήνουν.

(Τσαμαντής)

Αστέρι να'μουν τ'ουρανού
για μια σου ευχή να ζήσω
τα πιο κρυφά σου όνειρα
να πραγματοποιήσω.

Τα όνειρα μου ορφανά
είναι χωρίς εσένα
ξυπόλυτα, αγέλαστα
κι όλα μαυροντυμένα.

(Βαγγελιώ Καββάλου)

Αφού δεν σ'έχω στην ζωή
θα'σαι στα όνειρα μου
κι όσο θα ζω δεν πρόκειται
να βγείς απ'τη καρδιά μου.

Όνειρο α ξεδείλιατο
είσαι και με τρομάζει
που έφυγε δίχως σου η ζωή
μα η σκέψη δεν αλλάζει.

Στ'απίστευτα μου όνειρα
π'άθρωπος δεν τα ξέρει
βρίσκω χαρές που η ζωή
δε θέλει να μου φέρει.

Μοίρα και τύχη λένε μου
τ'όνειρο να το κάψω
και παίζω μια κι ανοίγω
δυό τάφους για να το θάψω.

Όνειρο αφεδρείλιατο
είναι και το γνωρίζω
η αγάπη μας κι όμως ποτέ
δεν έπαψα να ελπίζω.

Σπάνια σ'ονειρεύομαι
πιο σπάνια θωρρώ σε
μα μόνιμα σε σκέφτομαι
φως μου κι ανεζητώ σε.

Αν είχα ένα όνειρο
να πραγματοποιούσα
θα'θελα κάθε πρωινό
μαζί σου να ξυπνούσα.

Αν τύχει Θε μου και την δω
στα όνειρα που κάνω
με μη ξυπνήσεις πριν να'ρθει
η ώρα να ποθένω.

Όνειρο το δα πως θα'ρθεις
παλιά μου αγάπη πίσω
και ξύπνησα με την χαρά
να σε καλωσορίσω.

Οψάργας σ'είδα νεαρέ
στ'ονείρου το σεργιάνι
και τη χαρά μου σήμερα
ο κόσμος δεν τη βάνει.

Άμα με δεις ανήσυχο
την ώρα που κοιμούμαι
είναι απου'ρθες στ'όνειρο
κι απότομα ξυπούμαι.

Έκλαψα που'χα καυχηθεί
ποτέ μου να μην κλάψω
την ώρα που σκαφτα τη γης
όνειρο να σε θάψω.

Μακριά εσύ, μακριά εγώ
με όνειρα θα ζούμε
σ'εκείνα θα ελπίζουμε
μέχρι ν'ανταμωθούμε.

Τα παραμύθια του μυαλού
και της καρδιάς μου κλείνω
του κλέφτη ήλιου όνειρα
δικά μας δεν αφήνω.

Πριχού να χτίσεις όνειρα
στράφου καλά τον τόπο
να'χει θεμέλια δυνατά
μη κάμεις τζάμπα κόπο.
(Θεόφιλος Χριστοδουλάκης)

Ήλιε απου κάθε όνειρο
οσάν το Χάρο παίρνεις
αναρωθιούμαι γελαστός
πως βγαίνεις και πογέρνεις.

Όνειρο λατρεμένο μου
από το νου δε βγαίνεις
ώστε να ζω κι ας μη σε δω
ποτέ δεν ξεδυλιαίνεις.
(Γιώργης Σαρρής)

Στο όνειρο σ'αγκάλιασα
και μου'φηκες σημάδι
φαντάσου να'ναι αληθινό
ένα δικό σου χάδι.
(Λευτέρης Καλομοίρης)

Ακόμη και τα όνειρα
λίγα λεπτά κρατούνε
σαν τ'αναμένα τα κεριά
που στον αέρα βγούνε.

Και πόνεσα και γέλασα
για τ'όνειρο που σβήνει
μα δα γελώ γιατί θωρρώ
πως η πληγή μου κλείνει

Όνειρο εκατό χρονώ
χαλά στο άψε σβήσε
μπορεί να είσαι όμορφος
μα σταθερός δεν είσαι.

Οψάργας μέσα στ' όνειρο
ζούσα σε ξένους τόπους
ω τα παντέρμα όνειρα
πως ξεγελούν τσ' ανθρώπους.

ΜΑΥΡΑ ΡΟΥΧΑ

Τα μαύρα ρούχα τα φορούν
μόνο οι πονεμένοι
οι μερακλίδικες καρδιές
κι ερωτοχτυπημένοι.

Μαύρα φορούν όσοι πενθούν
αυτή γιατί τα βάνει
δεν έχει πένθος τα φορά
εντύπωση να κάνει.

Η ωραιότερη στιγμή
που έχω περασμένη
ήταν όταν ε γνώρισα
μια μαυροφορεμένη.

Μαυρομαλλούσα κοπελιά
και μαυροφόρα κόρη
τον έρωτα σου τονε ζω
αμοναχός στα όρη.

Το μαύρο το ποκάμισο
τον άντρα τον στολίζει
μέσα σε πλήθος και πολλούς
και τονε ξεχωρίζει.

Μαύρα φρωτά και με ρωτούν
οι άδικοι κι ξένοι
μα που να καταλάβουνε
αυτοί τη μου συμβαίνει.

Πάντοτε η μαύρη φορεσιά
στο δυστυχή ταιριάζει
γιατί τσι φανερές πληγές
που έχει του σκεπάζει.

Άσπρη ή μαύρη φορεσιά
δεν πολυδιαφέρει
μα πάντα μαύρα προτιμά
αυτός που υποφέρει.

Αν έχει αξία η φορεσιά
η μαύρη είναι αίτια
γιατί την επροτόβαλε
πένθος Παναγία.

Μονάχα μαύρη φορεσιά
ταιριάζει μου να βάνω
γιατί πληγές αγιάτρευτες
έχει η καρδιά μου απάνω.

Μαύρα θα βάλω στο κορμί
και μπλιώ μου δε τα βγάνω
ερωτευμένος άνθρωπος
ε ήντα θες να βάνω.

Μέχρι να ζω τη φορεσιά
τη μαύρη δε τη βγάνω
θα τα φορώ και τη στιγμή
που θα 'ρθει να ποθάνω.

Τα μαύρα ρούχα τα φορώ
να κρύβουν τσι πληγές μου
τουλάχιστον τσι φανερές
και φτάνουν οι κρυφές μου.

Τη μαυροφόρα κοπελιά
τηνέ καταλαβαίνω
ή έρωτα ή θάνατο
θα 'ναί χεί περασμένο.

Ω! τη παντέρμη φορεσιά
τη μαύρη πως τη πιάνει
έχει και τον εγωισμό
και θα με κουζουλάνει.

Τη μαυροφόρα κοπελιά
θέλω να συναντήσω
γιατί 'ναι από το θειό γραπτό
πως θα την αγαπήσω.

Όταν θα δω ψηλή κορφή
τη νύχτα σκεπασμένη
θαρρώ πως είσαι κοπελιά
στα μαύρα βουτημένη.

Όταν προβάλει και τη δω
στα μαύρα βουτημένη
θαρρώ πως είναι η Παναγιά
κι είναι ζωγραφισμένη.

Μοιάζεις πολύ τση Παναγιάς
όταν θα βάλεις μαύρα
και προσκυνώ αγάπη μου
όταν σε βλέπω πάντα.

Όταν θα μαυροφορεθείς
και βάλεις το σταυρό σου
τάξε πως είναι η Παναγιά
φως μου στο είδωλο σου.

Έρθε και πάλι στο χωριό
την είδα και μ' αρέσει
τη μαυροφόρα κοπελιά
με το κουρλί στη μέση.

Τα μαύρα ρούχα τα φορούν
αυτοί που 'χουνε πόνο
μα 'κείνη τα συχνοφορεί
για τη φιγούρα μόνο.

Έχει πολύ εγωισμό
γι' αυτό και δεν αλλάσει
και μαύρα ρούχα συνεχώς
βάνει να με χτικιάσει.

Τα μαύρα ρούχα αντιπαθώ
κι' επίτηδες τα βάνει
δε ξέρω μόδα το βαστά
η πείσμα μου το κάνει.

Τα μαύρα ρούχα έχουνε
νάζι που ξεχωρίζει
κι προπαντός να τα φορεί
ο άντρας που τ' αξίζει.

Έβαλα μαύρα στο κορμί
και άφησα και μούσα
και έγινα στόχος τον Ε.Κ.Α.Μ
για μια μαυρομαλλούσα.

Άσπρα και μαύρα στο κορμί
βάνω να σου θυμούμε
άσπρα για την αγάπη μας
μαύρα που χώρια ζούμε.

Ανάθεμασε στεναγμέ
του πόνο μου ντελάλη
άσπρα να βάλω στο κορμί
μαύρα τα κάνεις πάλι.

Για πάρτυ σου ετάχτηκα
στης Παναγιάς τη χάρη
τα μαύρα ρούχα να φορώ
κάθε δεκαπεντάρη.

Τα μαύρα ρούχα τα φορώ
και είσαι εσύ αιτία
που στην αγάπη μας
ποτέ δεν έδωσες αξία.

Δε βάνω μαύρα στο κορμί
τα μάτια δε δακρύζουν
έτσι κι' αλλιώς οι δυστυχείς
απ' τσ' άλλους ξεχωρίζουν.

Δε βάνω μαύρα στο κορμί
γιατί η καρδιά μου φτάνει
που μαύρισε να σ' αγαπά
μελαχρινό φιντάνι.

Μαύρα θα πάψω να φορώ
μαύρα διαόλου ρούχα
γιατί με απαρνήθηκε
η πρώτη αγάπη απου 'χα.

Τα μαύρα ρούχα τα φορώ
αφού δε βγάνω δάκρυ
να δείξω σκιάς ότι πονώ
για μια παλιά αγάπη.

Στα μαύρα κι' άσπρα η καρδιά
απόψε είναι ντυμένη
γιατί πιο δύσκολη βραδιά
δεν έχει περασμένη.

Μαύρα φορώ οντέ πονώ
μαύρα κι' οντέ γλεντίζω
κι' αν έχω πόνω ή χαρά
ποτέ δε ξεχωρίζω.

Έστησε πάλι η καρδιά
τον αργαλιό και φαίνει
μόνο για μαύρη φορεσιά
παραγγελίες παίρνει.

Τα κοκκινόματα οζά
στολίζουνε τη μάντρα
το μαύρο το ποκάμισο
και τ' άρματα τον άντρα.

Άντρα στα μαύρα ανε δεις
δώσε του σημασία
γιατί 'χει χάσει στη ζωή
κάτι που είχε αξία.

Η μοίρα μου εβάλθηκε
στα μαύρα να με ντύσει
κι' ότι αγαπώ αληθινά
θέλει να μου στερήσει.

Στα μαύρα ρούχα το κορμί
έχω συνηθισμένο
γιατί από τη μοίρα μου
μόνο καημούς λαβαίνω.

Τα μαύρα ροα που φορώ
έχουνε σημασία
για μια γίνηκα που ποτέ
δε μου δωσέ αξία.

Επίλογος

Αυτή ήταν η ερευνητική εργασία μας όσο αναφορά το κεφάλαιο του κρητικού πολιτισμού και της κρητικής μαντινάδας. Η ομάδα μας **«Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΠΑΡΕΑ»** μπήκε στη διαδικασία να διερευνήσει σε βάθος τον κρητικό πολιτισμό, σπουδαίες κρητικές μορφές και καλλιτέχνες, κρητικούς χορούς καθώς και μαντινάδες. Έτσι αποκομίσαμε περισσότερες γνώσεις σε ότι αφορά τα παραπάνω θέματα και σκοπός μας είναι μέσα από την εργασία μας να πληροφορηθούν οι αναγνώστες για την σπουδαιότητα του κρητικού πολιτισμού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

<http://www.mantinada.gr/music/artists>

<http://www.tsouchlarakis.com/XOROIKRITIS.htm>

<http://www.mantinades.gr/?id=4655&page=5&action=relative>

Οι περισσότερες μαντινάδες συλλέχθηκαν από εκπομπές ραδιοφώνου και τηλεόρασης.